

اقتصاد از منظر امام صادق (ع) با محوریت: تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده

علیرضا کتابی (کارشناس ارشد جامعه شناسی)

چکیده

بیان مساله: مفهوم های ذهنی، نقطه ی آغازین باورهایی هستند که سرچشمه ی شکلگیری گفتارها (سیره نظری) و رفتارهای (سیره عملی) انسان است. در صورتی که این مفهوم ها به صورتی آشکار و در ساختاری سازگار، طراحی و ترسیم شوند، رفتارها با نظمی قابل پیش بینی و با سرعت های مناسب شکل گرفته و زمینه شکوفایی، پیشرفت و موفقیت را فراهم می آورند.

حال در اینجا مقصود از این مساله (مفاهیم ذهنی) «اقتصاد از منظر امام صادق (ع)» است. در این امر به پاره ای از توصیه ها، دستورالعملها، اخلاقیات، شیوه ها و روشهای زندگی همچون: تولید و کسب درآمد، کار و کوشش، تلاش و معاش، حد تلاش انسان، اهتمام به امر دارایی و آفات آن، پرداخت صدقات، عدالت و توسعه ی اقتصادی، ویژگی های ثروت و توزیع آن، میانه روی در توزیع، فقرزدایی، تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده با رعایت اصل صرفه جویی، اعتدال و میانه روی و... برخورد می نماییم. اما بررسی هر یک از عناوین مطرح شده خود رساله و نوشتاری مستقل در زمینه ی اقتصاد از منظر امام صادق (ع) محسوب می شود که نویسنده به لحاظ وضعیت جامعه ی حاضر در چشم و هم چشمی های بی مورد و رواج فرهنگ تجمل گرایی و مصرف زدگی و در نهایت اسراف و تبذیر، تنها به تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در سیره عملی - نظری در سبک زندگی امام صادق (ع) جهت کاربردی نمودن آن توصیه های ارزشمند و حکیمانه اشاره خواهد نمود.

بر این اساس با چنین بینشی و بلحاظ حفظ و انسجام ساختار منطقی پژوهش و نیز رعایت پیش نیازها و زنجیره های بحث پس از شناسایی واژگان اصلی و مرتبط و نیز ناهمگون به گستره ی تدبیر در اقتصاد و معیشت، اهمیت، مبانی، بایستگی و ارزش، معیارها و اهداف در تدبیر اقتصاد و معیشت خانواده با رجوع به رهیافت های ظریف و ارزشی امام صادق (ع) در دو سیره عملی - نظری اشاره گردید. سپس جلوه های تدبیر در اقتصاد و معیشت در دو بُعد کلان و خرد و در نهایت تاثیر و نقش تربیتی این مساله باز هم با تکیه بر سیره عملی و نیز آراء و اندیشه های این مربی توانمند مورد واکاوی قرار گرفت.

هدف: تعیین واحدمحتوای سخنان و رفتارهای امام صادق (ع) در سبک زندگی حضرت (ع) جهت الگوبرداری انسان در جامعه

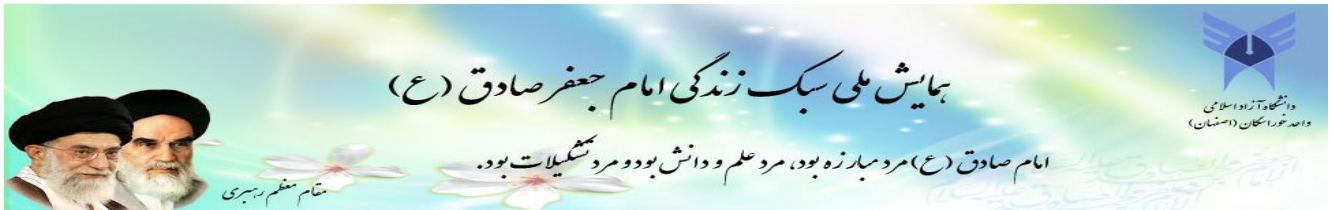
حاضر.

روش: پژوهش حاضر کتابخانه ای و از نوع توصیفی و تحلیل اسنادی است. به این شکل که از منابع دست اول (قرآن کریم و

آثار منتسب به دیدگاه، سیره و معارف امام صادق (ع) و نیز سایر منابع مرتبط (روان شناسی، جامعه شناسی) بهره گرفته شده است.

اهم یافته ها: در پایان چنین نتیجه گیری حاصل شد که، اصول و پارادایم ها (مهمترین قاعده های مکتب هستند که از

درون آن باید روش مناسب برای اداره زندگی بشر استخراج شود) پیرامون اقتصاد در سبک زندگی امام صادق (ع) با رویکرد تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده یک گزاره آزمون پذیر یا فرضیه ای در حوزه ی آزمایش و خطا نیست، بلکه سیره عملی و اندیشه های ناب و ارزشی فرهیخته ای چون امام صادق (ع) در سبک زندگی، اصولی حکیمانه، واقع بینانه، تعادلی برای رفاه و سعادت خانواده و جهانشمول و نیز ثابت و تغییر ناپذیر جهت اعمال شیوه های مدیریتی بخش معیشتی - اقتصادی خانواده می باشد؛ چرا که این سیره و اندیشه خود تاثیر پذیرفته از واپسین کتابی (قرآن کریم) است که تمامی کوشش آن تنظیم مفهوم های ذهنی بلحاظ هدایت بشری است، پس بدین سبب سبک زندگی ایشان بهترین گزینه ممکن در این راستا جهت تعمیم و الگوبرداری است.

واژگان کلیدی: سبک زندگی، اقتصاد، منظر، امام صادق (ع)، تدبیر، معیشت خانواده.

مقدمه

موضوع «اقتصاد و معیشت در حوزه ی خانواده» از دیرباز یکی از مهمترین دغدغه های بشری بوده است، چرا که واضح و روشن است که آسایش و آرامش زندگی خانوادگی تا حد فراوانی مرهون موضوع «اقتصاد و معیشت» است و تا این مساله تامین نشود، اعضای خانواده روی خوشی و راحتی را نخواهند دید. چه بسیار آشفتگی های روانی و بروز کینه ها که در اثر نابسامانیهای مالی و اقتصادی به ساحت مقدس خانواده راه یافته و حریت و آزادی و توان انجام بسیاری از کارها را از آنها گرفته است.

حال اگر بپذیریم خانه با هر محیط دیگر متفاوت است و خانواده متمایز از هر جمع دیگری است و هیچ عاملی نباید امنیت و سکونت آن را آشفته سازد، باید برنامه یا برنامه هایی تدوین و طراحی شود تا براساس آن بتوان دست کم درباره کاهش معضلات و گرفتاریها در این باره اقدام کرد.

برخی براین عقیده اند که در راستای دستیابی به این هدف یعنی تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده، اجبارها و الزام ها و بایدها و نبایدها تا اندازه ی فراوانی می تواند در سبک زندگی راهگشا و کارگشا باشد. الزام ها و اجبارها یا تهدید و تحمیل هایی که نه تنها زمان زیادی پاسخگوی مسائل و مشکلات بنیادی اقتصاد و معیشت خانواده نیست، بلکه در درازمدت نیز به اصل و کیان خانواده خدشه وارد ساخته و اصل تمرکز و نیروی مثبت اعضای این نهاد را نیز قطعاً به تحلیل و ضعف خواهد برد.

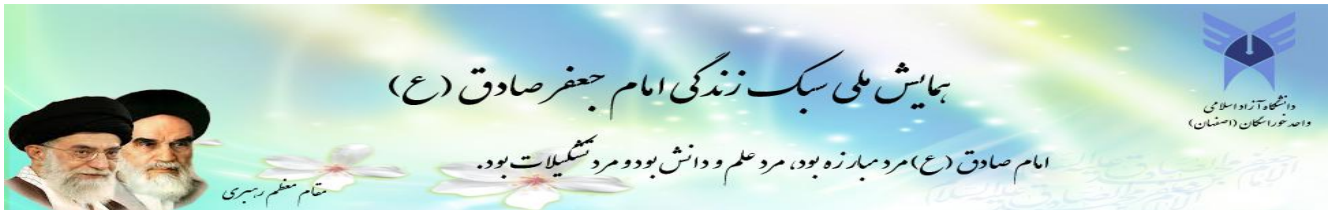
حال بدیهی است که خانواده در این مسیر نیز نیازمند آیین نامه های رفتاری و نیز دایره المعارفهای منسجمی در سبک زندگی است که حکایتگر تدبیر در موضوع اقتصاد و معیشت زندگی برای وی باشند. بر این اساس، شریعت اسلام و از آن جمله امام صادق (ع) همچون سایر ائمه ی معصومین (ع) همواره به منزله ی یک معلم و مراقب در خانواده نقشی موثر را در این زمینه نیز (تدبیر در اقتصاد و معیشت) ایفا کرده اند که در طی پژوهش به شکل مبسوط و تفصیلی بدان پرداخته خواهد شد.

الف. مفهوم شناسی

جهت تبیین و درک بهتر بحث اصلی نوشتار، نخست به بررسی واژه ها پرداخته خواهد شد:

۱) اصلی

- سبک زندگی: مفهوم «سبک زندگی» (Life Style) از زمره مفاهیمی است که پژوهشگران حوزه جامعه شناسی و مطالعات فرهنگی برای بیان پاره ای از واقعیتهای فرهنگی جامعه آن را مطرح و به کار می برند و دامنه بکارگیری آن در ادبیات علوم اجتماعی و مطالعات فرهنگی رواج زیادی یافته است، تا حدی که بعضی معتقدند که این مفهوم قابلیت جانشینی بسیاری از واژگان موجود از جمله مفهوم طبقه را داراست و میتواند به نحو دقیق تری، گویای واقعیت پیچیده ی رفتارها و حتی نگرش های فرهنگی و اجتماعی در جامعه ی امروز ما باشد و حتی برخی اندیشمندان بکارگیری آن به جای مفاهیم فراگیری چون قومیت و ملیت را مطرح کرده اند. سبک زندگی در رشته مطالعات فرهنگی به مجموعه رفتارها، مدلها و الگوهای کنش های هر فرد اطلاق می

شود که معطوف به ابعاد هنجاری، رفتاری و معنایی زندگی اجتماعی او باشد و نشان دهنده ی کم و کیف نظام باورها و کنش ها و واکنش های فرد و جامعه می باشد. به عبارتی دیگر، سبک زندگی دلالت بر ماهیت و محتوای روابط تعاملات و کنش های اشخاص و آحاد مردم در هر جامعه را دارد [معاف، تبیین شاخص های سبک زندگی اسلامی - غربی، ص ۲].

- اقتصاد: اصولاً واژه ی «اقتصاد» که از واژه ی عربی «قصد» گرفته شده است، به معنای میانه روی و اعتدال است. بر این اساس در اصل این واژه، توجه به اعتدال و میانه روی مورد تاکید و به شکل تضمین قرار گرفته است. در فرهنگ لغت نیز این واژه را چنین معنا کرده اند: «دانش بررسی تولید ثروت و مصرف کالاها و خدمات و سازمان دادن به ثروت، صنعت و منابع مالی و استفاده ی بهینه از اندیشه ها، صرفه جویی» [انوری، فرهنگ روز سخن، ص ۸۷].

در اصطلاح هم اقتصاد علم و روشی است برای استفاده بهینه از منابع با حداکثر فایده و کمترین هزینه، اقتصاد بهترین و ممکن ترین راه برای رسیدن به رفاه و منابع مادی است. به تعبیر دیگر، اقتصاد دانشی است که به بررسی رفتارهای اقتصادی افراد در ارتباط با هم و با طبیعت و سایر امکانات اقتصادی و نیز مردم با دولت و برعکس می پردازد. نوع رفتارهای انسان در عرصه ی اقتصاد، از باورهای او به جهان، خدای متعال، جهان آخرت، مفهوم سعادت و... ناشی می شود. حال مقصود از اقتصاد در این پژوهش، آن دسته از اندیشه ها (سیره نظری) و رفتارهای (سیره عملی) معتدل و میانه روی است که از منظر امام صادق (ع) در چارچوب هنجارها، ارزش های اخلاقی و الگوهای عملی منسجم و هدفمند از سوی خانواده ها در راستای شکوفایی و سعادت مندی نسل خویش و نیز نسلهای آتی بکار گرفته می شود.

- معیشت: در فرهنگ لغت واژه ی «معیشت» اینگونه معنا شده است: «۱. آنچه با آن گذران زندگی می کنند، معاش ۲. زندگی» [فرهنگ روز سخن، ص ۱۱۶۶]. در اصطلاح نیز از اصول مهم اسلامی در مصرف، تدبیر امور اقتصادی و انضباط مالی «تقدیر معیشت» است. اگرچه به نظر میرسد تقدیر معیشت، افزون بر عرصه ی اقتصاد دیگر عرصه ها را نیز شامل می گردد همچون: آموزش و پرورش، سیاست، فرهنگ و نیز برنامه ریزی دولت در این زمینه ها که خود از مصرف نابجا جلوگیری می کند. اما بحث در اینجا پیرامون تدبیر در اقتصاد خانواده است.

تقدیر معیشت در واقع برنامه ریزی صحیح و واقع بینانه و ساماندهی به مسائل اقتصادی است تا استفاده از امکانات مالی برای تامین نیازها و رفاه نسبی، هرچه بیشتر و بهتر انجام گیرد. روشن است که نبود تدابیر لازم در تخصیص درآمد و مصرف، اتلاف سرمایه های مادی و هدر رفتن نیروهای انسانی را باعث می شود و دستیابی به رفاه و آسایش را - بویژه در صورت محدودیت درآمد و امکانات - دشوار یا ناممکن می سازد. اهمیت این موضوع در بُعد اقتصادی و به تبع آن در دیگر ابعاد زندگی، تا آن جاست که در روایات از آن به عنوان «نیمی از ابزار تامین زندگی» و نشانه ایمان و کمال شخص یاد شده است. امام علی (ع) می فرماید: «التقدیر نصف المعیشه؛ تقدیر و اندازه گیری، نیمی از وسیله ی زندگی است» [ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۱۰۵]. نیز می فرماید: «قوام

العیش حسن التقدير وملاکة حسن التدبير؛ استواری زندگی به حسن تقدیر است وملاک آن، تدبیر نیک» [الامدی، غررالحکم، ص ۳۵۴].

امام صادق (ع) نیز فرمودند: «الکمال کل الکمال فی ثلاثه: التفقه فی الدین و الصبر علی النائبه و تقدیر المعیشه؛ تمامی کمالات در سه چیز جمع اند: فهم عمیق در دین، شکیبایی بر مصیبت و تقدیر معیشت» [شیخ کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۳۲]. از مجموع آموزه های دینی چنین بر می آید که تقدیر معیشت، دست کم بر سه پایه ی بنیادین توجه به نیازمندیهای جسمی و روحی و اولویت بندی آن، تناسب درآمد با هزینه ها و نیز شرایط اقتصادی جامعه و عموم مردم استوار است و تخصیص درآمد بایستی براساس این سه محور، تدبیر و ساماندهی گردد [ایروانی، اکبرنیا و دیگران، اصلاح الگوی مصرف از نگاه اسلام، ص ۱۰۳].

۲) همگون، ناهمگون

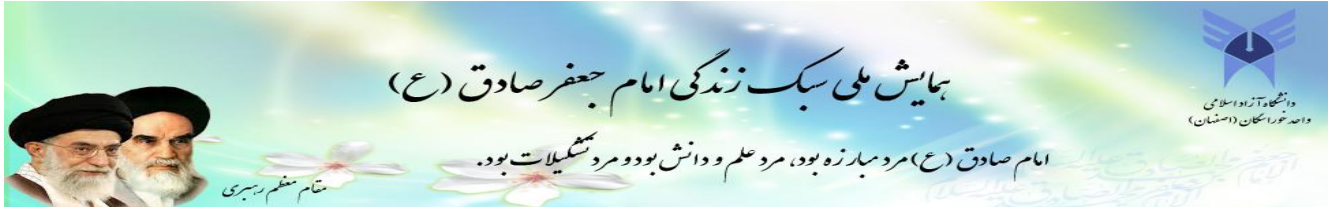
در منابع اسلامی در رابطه با اقتصاد و معیشت خانواده، گاه به مفاهیمی همگون و نزدیک همچون: اعتدال، حد وسط و میانه روی، صرفه جویی، مصرف صحیح، بجا و درست، قناعت و از طرف دیگر به واژگانی متضاد چون: اسراف، تبذیر و افراط برخورد می نماییم که در اینجا برحسب ضرورت به تبیین این واژه های همگون یا متضاد خواهیم پرداخت:

- اعتدال: در لغت اعتدال را چنین معنا کرده اند: «دوری از افراط و تفریط، میانه روی» [فرهنگ روز سخن، ص ۷۹]. و در اصطلاح نیز این مفهوم از آنجایی که از ریشه عدل گرفته شده است، بمعنای «حد وسط و میانه یا میانه روی میان دو حالت از نظر چند و چونی» است [ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۱، ص ۴۳۳].

- صرفه جویی: پیرامون واژه صرفه جویی در فرهنگهای لغت چنین آمده است: «در خرج اندازه نگه داشتن، پول رابجا خرج کردن، اقتصاد، پس انداز، صرفه جو، مقتصد، آن که در خرج کردن اندازه نگه دارد، پس اندازنده» [دهخدا، لغت نامه، ج ۳، ص ۱۱۷۵]. «اندازه نگه داشتن در خرج، پس انداز کردن، اقتصاد» [معین، فرهنگ فارسی، ج ۴، ص ۱۹۵].

- مصرف: در فرهنگ لغت این واژه چنین معنا شده است: «استفاده کردن از چیزی یا بهره برداری کردن از آنکه با کاهش یا استهلاک آن چیز همراه است» [فرهنگ روز سخن، ص ۱۱۵۴]. در اصطلاح نیز مصرف یعنی استفاده از کالاها به منظور رفع نیازها و امیال مصرف است؛ در این تعریف، مصرف نه تنها شامل خرید کالاها، بلکه در برگیرنده ی خدمات نیز هست؛ به تعبیر دیگر، مصرف، استفاده و کاربرد کالاها و خدمات برای رفع نیازهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است.

- قناعت: قناعت در لغت به معنای بسنده کردن به مقدار کم از کالای مورد نیاز و رضایت به چیزی که نصیب شخصی می شود، است [غررالحکم، ص ۱۹۸]. در احادیث کلمه ی قناعت به معنای مطلق رضایت به کار رفته است. بنابراین معنای قناعت همان رضایت است. همین مفهوم در معنای اصطلاحی در علم اخلاق نیز آمده است. قناعت در مقابل صفت حرص است، صفتی که موجب می شود شخص به مقدار نیاز و ضرورت بسنده کند و زاید بر آن را نطلبد. قناعت چون باعث اکتفا به مقدار کم و رضایت به آنچه هست می شود، آدمی را توانا می

کند تا در تحصیل آخرت بکوشد [طریحی، مجمع البحرين، ج ۴، ص ۳۸۴]. قناعت «بسنده کردن به آنچه بود و بیشتر را طلب ناکردن» نیز تعبیر شده است [النراقی، جامع السعادات، ص ۱۰۱].

بدون شک قناعت یکی از عوامل کلیدی در تدبیر اقتصاد و معیشت خانواده است که سبب کنترل خواسته ها و بسنده کردن به قدر ضرورت و نیاز است و به بیانی «قناعت یعنی مدیریت تمایلات و خواهش ها و کسب مناعت طبع» [القشیری، رساله قشیری، ص ۲۴۰].

- اسراف و تبذیر: اسراف مصدر باب افعال از ثلاثی مجرد «سرف» است و به معنای تجاوز کردن از اندازه و اعتدال می باشد. در تعریف اصطلاحی این واژه نیز چنین آمده است: «تجاوز از حد، در هر فعلی که آدمی انجام میدهد، هر چند بیشتر درباره ی خرج کردن و مصرف بکار می رود، اما گاه به اعتبار اندازه و کمیت گفته می شود اسراف شد و گاه به اعتبار چگونگی و کیفیت» [قمی، سفینه البحار، ج ۱، ص ۶۱۶]. به تعبیر دیگر تجاوز از حد یا در خصوصیات نفسانی و اخلاقی است که موجب سلب تعادل انسان در معنویات و شخصیت باطنی او می گردد و یا در افعال خارجی است که از مهم ترین آن مسائل، تعلق داشتن و مصرف کردن اوست که این هم منشا نفسانی دارد.

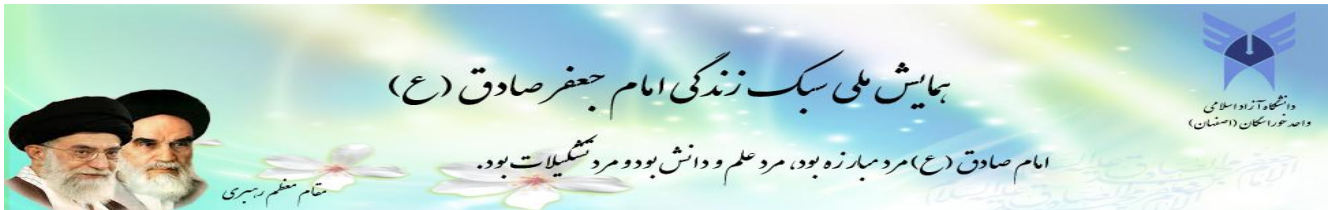
حال تبذیر از ریشه «بذر» به معنای پراکنده ساختن به ویژه در مورد پاشیدن دانه بکار می رود و تبذیر یعنی مصرف اموال بصورت غیرمنطقی که معادل آن در فارسی «ریخت و پاش» است [مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، ص ۲۳۸].

تفاوت تبذیر با اسراف در این است که «اسراف یعنی خروج از حد اعتدال بی آنکه در ظاهر چیزی ضایع شده باشد، مانند خوردن غذای گران قیمتی که با بهای آن بتوان عده ی زیادی را آبرومندانانه تغذیه کرد، اما تبذیر یعنی اتلاف و تضييع اموال، مثل اینکه برای دو نفر، غذای ده نفر تهیه شود و باقیمانده را دور بریزند» [مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۹۷]. به دیگر سخن، «اسراف» زیاد روی در مورد بایسته و «تبذیر» صرف مال به نحو ناشایسته است [جمعی از نویسندگان، موسوعه نصره النعیم، ج ۹، ص ۴۱۴]. اما گاه این دو واژه به یک معنا بکار می روند و به عنوان تاکید پشت سر هم می آیند، مانند آنچه حضرت علی (ع) میفرماید: «الا ان اعطاء المال فی غیر حقه تبذیر و اسراف و هو یرفع صاحبه فی الدنيا ویضعه فی الاخره... بدانید که بخشش اموال در غیر جایگاه شایسته اش تبذیر و اسراف است که آدمی را در دنیا (به ظاهر) سرافراز و در آخرت خوار می کند» [نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶].

- افراط و تفریط: «فرط» به معنای «خروج از حد معین» است، هرگاه این خروج در جهت زیاده از اندازه و پیشی گرفتن باشد، «افراط» و اگر در جانب کوتاهی و سستی باشد «تفریط» است [لسان العرب، ج ۷، ص ۳۳۶].

ب. گستره ی تدبیر در اقتصاد و معیشت در سبک زندگی افراد

موضوع تدبیر در سبک زندگی که با واژگانی چون صرفه جویی، اعتدال، پرهیز از افراط و تفریط و نیز اسراف و تبذیر سنخیت و همگونی دارد، مانند دیگر مفاهیم از معنا و مفهومی فراگیر و گسترده برخوردار است، که تنها ویژه خانواده، فرد و یا گروهی خاص نیست بلکه این مساله دامنه ای گسترده دارد و قابلیت عرضه در میان

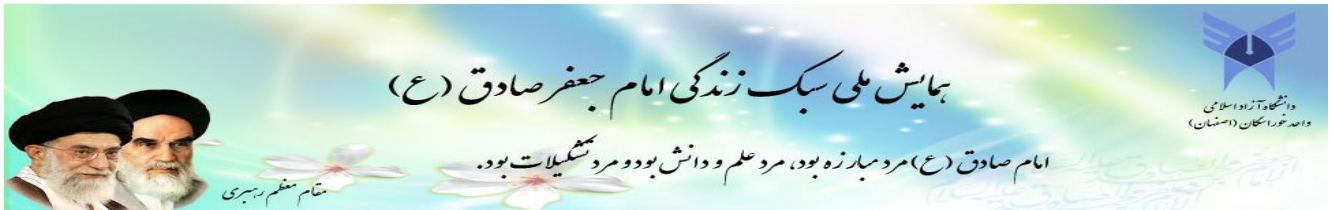
سایر اقشار و از آن جمله مسئولان و در عرصه اجتماع و حتی فراتر را نیز دارا میباشد؛ بنابراین بایست این بحث را در دو گستره پیگیری نمود:

۱) ملی

میانگزینه بمانی به جای
هزینه به اندازه ی گنج کن
نباشد جز از نیکیت رهنمای
دل از بیشی گنج، بی رنج کن [فردوسی، ص ۲۰۲]
روشن است که مساله اقتصاد سهم بسزایی در ایجاد آسایش و آرامش یک خانواده بر عهده دارد و تا مسائل اقتصادی تامین نشود، اعضای خانواده در آرامش و آسودگی خاطر به سر نخواهند برد و این امر محقق نخواهد شد، مگر با اتخاذ و اعمال روش هایی مبتنی بر حُسن تدبیر. چنانکه روان شناسان نیز عقیده دارند، بسیاری از درگیریها و نابسامانیها در درون خانواده، نتیجه عدم تامین مسائل مالی است. پس اگر در درون خانواده، برنامه ای مدون و منسجم، همراه با اعتدال و قناعت توسط اعضای اصلی آن یعنی پدر و مادر در جهت مسائل مالی و استفاده بهینه و صحیح از آنها، ریخته نشود، قطعاً خانواده در انجام بسیاری از امور موفق نخواهد شد. چنانکه در این زمینه در آموزه های اسلامی آمده است: «هر کس به اندکی از حلال (مقدار مال و دارائی موجود جهت مصرف) راضی باشد، زندگی خود را به آرامی خواهد گذرانید و خاندانش در تنعم زندگی خواهند کرد و خداوند او را به درد و داروی دنیا بی نیاز خواهد کرد و او را از جهان، سالم بیرون خواهد برد و در «دارالسلام» جای خواهد داد» [عاملی، مسند الامام الرضا، ج ۱، ص ۲۶۹].

ای قناعت توانگرم گردان
که ورای تو هیچ نعمت نیست [سعدی شیرازی، ص ۱۹۳].
بنابراین انتخاب شیوه معتدل و گزینش راه میانگین و به عبارتی تدبیر در اقتصاد و امور معیشت و همچنین مبنا قرار دادن تناسب درآمد در زندگی با هزینه ها یکی از سالمترین برنامه های اقتصادی در امور زندگی است. چنانکه امام صادق (ع) با تکیه بر قرآن کریم میفرماید: «لینفق ذو سعه من سعته و من قدر علیه رزقه فلینفق مما آتاه الله لا یکلف الله لنفسا الا ما آتاها» [طلاق/ ۷]. پس در پرتو عامل انتخاب یک برنامه صحیح و اقتصادی جهت تدبیر در اقتصاد و معیشت زندگی، آدمی از تحرک صحیح اقتصادی و تلاش معاش برای اداره ی خانواده برخوردار گشته و از حرص و آثار رنج آوری چون: چشم و هم چشمی های نابجا، بالا رفتن توقعات بی جای اعضای خانواده و ضعف بنیه ی دفاعی آنها در برابر مشکلات و... بطور چشمگیری می کاهد؛ چراکه تجربه ثابت کرده است، فرزندان که در ایام کودکی به علت عدم تدبیر والدین در اقتصاد و معیشت خانواده هر چه خواسته اند، فوراً برایشان تهیه شده است، کم کم با این روحیه خو گرفته و در بزرگسالی همواره انسانهایی کم طاقت، زودرنج و احياناً خودخواه هستند که در برابر ناملایمات زندگی توان مقابله با مشکلات را نداشته و احساس بی هویتی نموده و حتی انگیزه ی کافی برای تلاش و کوشش در خود نمی بینند و در بیشتر مواقع قادر به شکوفایی استعدادهای درونی خود نمیشوند و همواره انتظار خدمت بدون قید و شرط دیگران را در سر خود می پروراند.

در پیش گرفتن تدبیر در اقتصاد و معیشت، در سبک زندگی تنها منحصر به فرد و خانواده نبوده، بلکه این امر در درون محیط اجتماع نیز از ارزش و اهمیت فراوانتری برخوردار است؛ چرا که «الناس علی دین ملوکهم». همانگونه که مقام معظم رهبری نیز در پیام نوروزی سال ۸۸، بر ضرورت این امر تاکید نموده و آن را

یک اقدام اساسی جهت پیشرفت و عدالت، مبارزه با اسراف و جلوگیری از ولخرجی ها و تضييع اموال دانسته: «ما باید الگوی مصرف را اصلاح کنیم، باید به سمت اصلاح الگوی مصرف حرکت کنیم، مسئولین کشور در درجه اول و اشخاص و شخصیت ها در رتبه های مختلف اجتماعی و آحاد مردم از فقیر و غنی باید به این اصل توجه کنند که باید الگوی مصرف را اصلاح کنند و...» [پیام نوروزی رهبر معظم انقلاب، فروردین ۸۸].

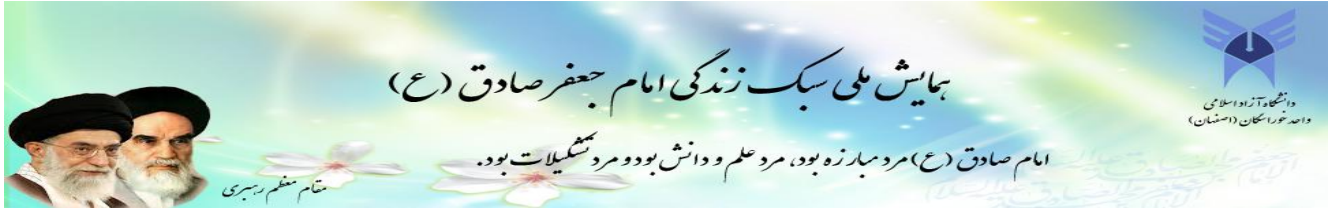
اهمیت رعایت تدبیر در استفاده از اموال عمومی و دولتی تا آنجاست که آن هنگام که امام صادق (ع) رفتار شعارگونه ی عباسیان پیش از رسیدن به قدرت و ائتلاف بیت المال پس از قدرت را مشاهده نمودند، کلام امام علی (ع) مبنی بر دقت در هزینه های بیت المال خطاب به کارگزاران را به آنان یادآور شدند: «ادقوا اقلامکم و قاربوا بین سطورکم و ایاکم و الاکثار فان اموال المسلمین لا تحتل الاضرار؛ نوک قلمها را باریک بتراشید و فاصله ی سطرها را کم کنید و از زیاده روی در هزینه نمودن بیت المال بپرهیزید زیرا اموال مسلمانان نباید متحمل ضرر شود» [اعلامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۱، ص ۱۰۵] و نیز فرمودند: «من ولی شیئا من امور المسلمین فضیعهم ضیعه الله عزوجل؛ آن کس که سرپرستی کاری از کارهای مسلمانان را بپذیرد و آن را ضایع و تباه کند، خداوند او را تباه گرداند» [حکیمی، الحیاه، ج ۶، ص ۳۵۲]. پس وقتی سیره معصوم نسبت به چیزهایی چون تیز کردن نوک قلم بیت المال، نهایت دقت در استفاده از کاغذ بیت المال و... که ظاهرا خیلی کم اهمیت به نظر می آید، حساسیت و دقت نظر فراوان نشان می دهد، تمام اینها هشدار به کارمندان، مسئولین و کارگزاران دولت اسلامی است که مراقب باشید در نحوه ی استفاده از امکانات و منابعی که به عنوان امانتی چند روزه در اختیار شماست و به زودی باید در پیشگاه خداوند سبحان پاسخگو باشید، پس زیاده روی نکنید؛ چرا که اسراف در مورد بیت المال قبح و زشتی بیشتر و

عقوبت بالاتری را به همراه دارد: «و ان المرفین هم اصحاب النار؛ اسراف کنندگان اصحاب آتش هستند» [غافر/۴۳].

۲) فراملی

زمانیکه یک ملت، مبتلا به بیماری عدم تدبیر در اقتصاد و به نوعی به مصرف گرایی افراطی آن هم بیش از حد و اندازه شود، روح تلاش، خلاقیت و نوآوری از جامعه رخت بر بسته، در اینصورت است که جامعه تبدیل به یک جامعه ی بیمار و وابسته به سایر کشورها شده و هویت فرهنگ ملی آن جامعه نیز دچار بحران میشود. در چنین جامعه ای، که تجمل گرایی، عدم تدبیر، و... بیش از اندازه رواج پیدا کرده، رشد اقتصادی متوقف شده و در نتیجه توسعه ی تولید و رشد جای خود را به توسعه ی مصرف گرایی می دهد. در این حالت پیدایش سرمایه داری پدید می آید که آنان برای هدف خویش به شعار تولید بیشتر، فروش بیشتر و حتی سرمایه گذاری بیشتر و مجددا تولید بیشتر می اندیشند و... و به عبارت دیگر در یک چرخه، هدف فروش کالاهای بیشتر و در نتیجه سود بیشتر حتی با کیفیت کالاهایی پایین تر است.

پس در چنین حالتی، آن کشور با فقدان مهارت استعدادهای اقتصادی مواجه گشته و تنها به فکر اندوختن و رفع نیازمندیهای خویش است و در چنین شرایطی است که تنها متکی به سایر کشورها شده و رایج کردن مصرف گرایی از عمده برنامه های آنان می شود. پس جامعه ای با چنین مشخصاتی، چاره ای جز همکاری با اجانب و آنانی که خواهان ترقی آن جامعه نیستند را ندارد؛ چرا که به واقع آنان تدبیر در اقتصاد را در سطوح

گوناگون فردی، خانوادگی، اجتماعی و... به ورطه‌ی فراموشی سپرده اند. حال آنکه اسلام و آموزه‌های عملی - نظری امام صادق (ع) پیرامون اقتصاد و مباحث مرتبط با آن به ما این اجازه را نمی‌دهد که خود را خوار و ذلیل دشمنان خود نماییم و به ما دستور می‌دهد: «انما ینهیکم الله عن الذین قاتلوکم فی الدین» [ممتحنه/۹]. و نیز امام (ع) به نقل از جدشان علی (ع) نیز فرمودند: «کار این امت به خیر (و خوشی) است، تا آن زمان که لباس عجم (اشراف خارجی و غیر عرب) نپوشند و خوراکیهای عجم نخورند و چون چنین کنند خدا آنان را خوار می‌کند» [الحیاه، ج ۵، ص ۳۱۴].

طمع در هر چه بستی پای بستی چو دست از جمله شستی رو که رستی
طمع بسیار کردن خواری آرد نتیجه خواریش غمخواری آرد [وحدی مراغه ای، ص ۲۱۳]

«احمد بابامیسکه» یکی از رهبران سیاهپوست در رابطه با در پیش گرفتن رویه مصرف گرایی به لحاظ عدم توجه به تدبیر در اقتصاد، ضمن یک نامه سرگشاده به سران کشورها می‌نویسد: «غرب ما را مثل خودش نمیکند، بلکه فقط ما را فاسد و ضایع میکند» [مجموعه مقالات بزرگداشت امام خمینی، ج ۱، ص ۱۰۹].

و حقیقت نیز جز این نیست که عدم انتخاب شیوه‌ی معتدل و گزینش راه میانگین در امور معیشت چه در بُعد فردی، خانوادگی و... سبب می‌شود که کشورهای خصوصاً مسلمان نیازمند سرمایه‌داری فرهنگ غرب شده و آنان به راحتی میتوانند از طریق رسانه‌ها کالاهای خود را بدون هیچ زحمتی با سود فراوان به سایر کشورها تحمیل نمایند و این امر در حالی است که آنها هر روز توسعه یافته‌تر می‌شوند و کشورهای دیگر تنها به مصرف کردن می‌پردازند.

ج. سبک زندگی و اهمیت تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده

اهمیت پرداختن به موضوع «تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده» به عنوان بخشی از اقتصاد در سبک زندگی امام صادق (ع) ریشه در اهمیت نهاد خانواده از دیدگاه ایشان دارد. نهاد مقدس خانواده، رکن بنیادین اجتماع بشری و محمل فرهنگ‌های گوناگون است تا آنجا که سعادت و شقاوت امتها، مرهون رشادت و ضلالت خانواده می‌باشد. اولین شرط داشتن جامعه‌ای سالم و پویا، سلامت و پایداری خانواده است. همه‌ی دستاوردهای علمی و هنری بشر در سایه‌ی خانواده‌های سالم و امن پدید آمده است. علاوه بر این، کارآیی و ارزش علم و هنر نیز در صورت برپایی خانواده است و بدون خانواده، نه تنها هویت انسانی بشر نابود می‌شود، بلکه همه‌ی تلاش‌های فردی و اجتماعی نیز در حقیقت بی‌ثمر و نافرجام خواهد ماند. از این روست، ملت‌هایی که در آستانه‌ی فروپاشی خانواده قرار گرفته‌اند، در صدد حفظ این نهاد مهم برآمده و با خانواده‌های جایگزین نظیر خانواده‌های تک نفره، خانواده‌های هم‌جنس (زندگی هم‌جنس بازان) و شبیه به این، با این بحران جدی مقابله می‌کنند، غافل از آنکه خانواده از نظر جامعه‌شناختی باید در هر شرایطی سه کارکرد اصلی خود را حفظ کند. «طبق نظریه‌های قدیمی که هنوز هم اعتبار دارند، خانواده سه وظیفه‌ی عمده دارد: یکی مسائل جنسی است که در خانواده باید حل شود، دیگر فعالیت خانواده به عنوان یک واحد اقتصادی و بالاخره پرورش کودکان است که از وظایف مهم خانواده بشمار می‌آید» [فرجاد، آسیب‌شناسی اجتماعی، ص ۲۰]، که در اینجا مقصود

بخشی از بُعد دوم یعنی اتخاذ نمودن شیوه معتدل و میانه رو در امور معیشت خانواده است؛ چرا که تدبیر عاقلانه در این مساله یکی از سالمترین برنامه های اقتصادی در امور زندگی است.

از این رو در منظر امام صادق (ع) نیز خانواده بعنوان کوچکترین واحد اجتماعی، می تواند در این زمینه - تدبیر در اقتصاد و معیشت - منبع بزرگ بهره وری باشد، زیرا برنامه های به جا، منظم و به موقع خانواده در این مقوله با رعایت اصل اعتدال و میانه روی موجبات افزایش همه جانبه بهره وری را فراهم می آورد و این خود به طور تسلسلی میتواند بر گروههای سنی جوان تر و نسل های آتی و نیز آموزش و آماده سازی آنان هم تاثیر بگذارد، یعنی سیکلی مثبت جریان پیدا می کند [بحار الانوار، ج ۸، ص ۹۳].

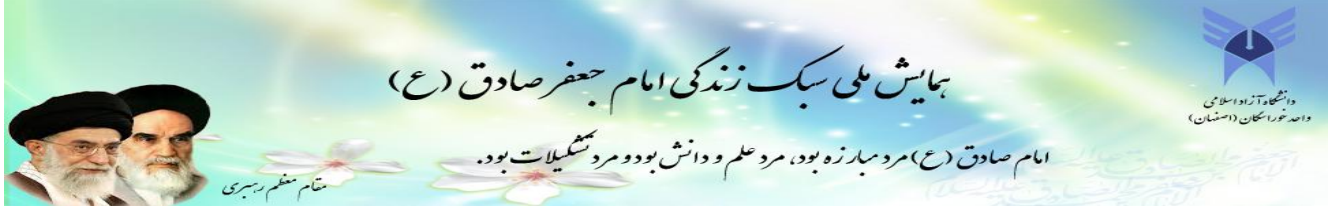
از این دیدگاه از آنجا که خانواده مهمترین منبع الهام، شکلگیری شخصیت، رفتار و هنجارهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی میباشد، با حرکت مطلوب و سازمان یافته ی خود میتواند الگوهای مناسب مصرفی، اقتصادی، تربیتی، معیشتی و... را در اعضای خود ایجاد کند و بدین گونه میزان بهره وری عمومی را در سطح خرد و کلان افزایش دهد. از این رو، هرگونه سرمایه گذاری روی خانواده و تقویت نهادهای آن میتواند نتایجی مثبت و موثر به دنبال داشته باشد، یعنی کارآیی و بهره دهی خانواده را در ابعاد مختلف بالا برد و چه سرمایه ای قوی تر از آموزه ها و آراء و اندیشه های ائمه ی اطهار (ع) و از آن جمله امام صادق (ع) در جهت الگوپردازی از تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده.

د. مبانی تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در سبک زندگی افراد

در تعالیم عملی - نظری امام صادق (ع) پیرامون اقتصاد با رویکرد تدبیر در معیشت خانواده که برگرفته از آموزه های اسلامی است، بشر نیازمند آگاهی هایی است که روابط زندگی این حیات را با عوالم نامشهود نمایان سازد و در این گستره، طرح و برنامه مخصوص به خود را می طلبد. در این وسعت است که نیاز آدمی به دین مطرح می شود. بنابراین انسان، نیازمند هدایت دین در همه ی شئون زندگی است. حال ممکن است گفته شود، استفاده از آگاهی ها به دلیل آرمانی بودن و ایده آل بودن صاحبان (ائمه ی معصومین) آنها قابل تعمیم با شیوه رفتار انسان امروزی، آن هم در مساله ای چون تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده نیست. در پاسخ به این ایراد باید گفت: استفاده از الگوهای آرمانی برای تحلیل رفتارها، ضرورتی علمی است و غرض از این کار، به هیچ وجه، عمومیت داشتن این الگوها نیست؛ بلکه منظور، برگرفتن چارچوبی منطقی برای تجزیه و تحلیل رفتارها و پیامدهای آنها جهت یک زندگی انسانی است.

لذا اهمیت استفاده از این آرمان تا حدی است که «ماکس وبر و فرتیزمک لاپ نیز این امر را یک حقیقت می دانند که در ساختارها و مدلها و موضوعات علوم اجتماعی، اقتصادی و... باید از آن آرمانها مدد جست و زندگی روزمره انسانها باید با یاری از این آرمانها گذرانده شود» [زریباف، تحلیلی بر سیر شناخت و روش شناسی اقتصاد، ص ۳۸۰].

بنابراین انسان مسلمان در هیچ زمانی از این امر یعنی استفاده از دین و آرمانهای آن در ابعاد گوناگون اعم از اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و... بی نیاز نیست، پس:

بمایش ملی سبک زندگی امام جعفر صادق (ع)

امام صادق (ع) مرد مبارزه بود، مرد علم و دانش بود و مرد مشکلات بود.

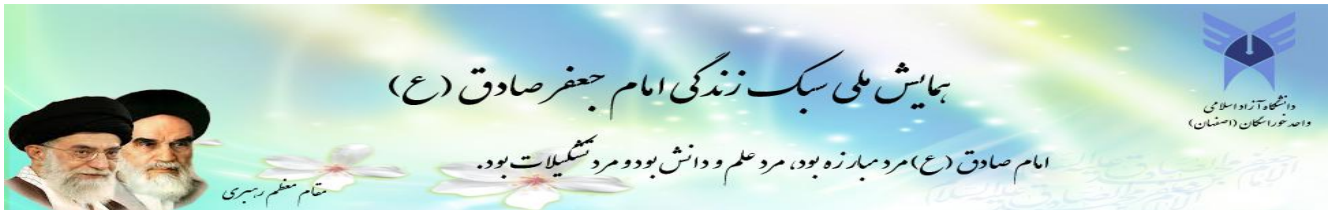
مقام معظم رهبری

۱. همانگونه که در بحث اهمیت تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در تعالیم امام صادق (ع) اشاره شد، مفهوم محوری این مساله اتخاذ شیوه ی صحیح، میانه و معتدل در امور معیشت به منظور استفاده صحیح از کالاها و خدمات و برای رفع نیازهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خانواده از یکسو و انطباق آن با موازین دینی، عقلی و منطقی از سوی دیگر، در جهت استفاده بهینه و مبتنی بر منافع ملی است. همچنین نکته ی حائز اهمیت در این بینش نیز آن است که مبنا و منشا حقانیت تدبیر در اقتصاد و معیشت و استفاده اصولی از امکانات فرمایشات و قوانین دینی و نیز سیره ی عملی - نظری امام صادق (ع) است که تعیین می کند که تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده چگونه است؟ و زیر بنای آن چیست و به چه دلیل آن را باید مدنظر قرار داد؟

پس اصول اسلامی امام صادق (ع) است که تعیین می کند، تدبیر در اقتصاد و معیشت چیست و در صورت عدم رعایت این امر از سوی خانواده علاوه بر آسیب های مادی در زندگی دنیوی چه عقوبتی را در بر خواهد داشت: «كلوا من طيبات ما رزقناکم و لا تطقوا فيه، فيحل عليكم غضبي...»؛ از چیزهای پاکیزه ای که روزی شما قرار داده ایم، بخورید و در آن زیاده روی نکنید (و از حلال به حرام نگرایید) که به غضب من گرفتار خواهید شد...» [طه/۸۱].

بنابراین اگر تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده به شکل صحیح صورت بگیرد و هر چیز به اندازه و حد خود مورد بهره برداری قرار گیرد و همگان خود را ملزم به اجرای منشور اسلامی اعم از قرآن، سنت پیامبر اکرم (ص) و سیره ی ائمه معصومین و امام صادق (ع) در رابطه با این امر نمایند و در همه امور با تکیه بر میانه روی و اعتدال رفتار نمایند، تدابیر کلی و حقیقی آفرینش برای انسان اتفاق می افتد و «العدل حياه الاحکام» شکل می گیرد [بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۳۷۳]؛ چراکه خلقت هستی بر پایه عدل شکل گرفته است و به آن نیز دستور داده شده است: «ان الله يامر بالعدل» [نحل/۹۰] و کتب آسمانی و بیان شرع نیز بر مبنای آن و در جهت تحقق آن است، همانطور که قرآن کریم می فرماید: «و تمت کلمه ربک صدقا و عدلا لا مبدل کلمات؛ و کلام پروردگار تو با صدق و عدل به انجام رسید، هیچ کس نمی تواند کلمات او را دگرگون سازد...» [انعام/۱۱۵].

۲. شکی نیست ادراکات عقلی، منشا اساسی ترین معرفت‌های بشری است. بدون عقل دین نه قابل اثبات و نه قابل درک است. عقل یک ارزش بنیادین است و حتی امور تعبدی اسلام، نیز مبنای عقلی دارند؛ چراکه عقل، پایه ی اسلام است و خود نیز در سایه اسلام رشد کرده است. در اسلام، حتی اعتبار ادله ی نقلی و مرجعیت دینی نیز با عقل، اثبات و یا تایید می شوند و شرط «عدم مخالفت با عقل» جزء شروط اعتبار گزاره های دینی ماست و معتقدیم گزاره ای مخالف با عقل در سراسر قرآن کریم و سنت قطعی پیامبر (ص) و ائمه ی معصومین (ع) وجود ندارد. از اینرو آدمی در این مساله نیز با عقل خویش در می یابد که باید در زندگی خانوادگی خویش برنامه ای منسجم و هدفمند، جهت استفاده صحیح از امکانات و نعمتها تنظیم نماید و به تعبیری تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده را در زندگی نهادینه سازد و در این میان، میانه روی و قناعت و صرفه جویی را درس لوحه برنامه های خویش قرار دهد: «و کلوا و اشربوا و لا تسرفوا انه لا یحب المسرفین؛ و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید (صرفه جویی پیشه کنید) که خدا مسرفین را دوست ندارد» [اعراف/۳۱]. همان طور که امام کاظم (ع) به نقل از پدر بزرگوارشان امام صادق (ع) می فرمایند: «هر کس میانه رو و قانع باشد، نعمت در دست او باقی می ماند و هر کسی به تبذیر و اسراف بپردازد، نعمت او زایل می شود» [تحف العقول، ص ۲۹۷].

و حقیقت هم جزاین نیست که هر خانواده ای تدبیر در اقتصاد و معیشت را در زندگی در پیش نگیرد، سرانجام دچار مشکل شده و نعمتها از آن روی گردانیده و سرانجام محتاج و نیازمند دیگران شده و در نتیجه در جامعه خوار و بی ارزش می گردد.

هر که دارد کفاف عیش چنان که نباشد به دیگری محتاج

کلبه ای نیز باشدش که از آن، هر دمش کسی کند اخراج [ابن یمن، ص ۱۹۰].

و چه زیبا حضرت علی (ع) در این زمینه خطاب به خانواده ها می فرماید: «اندازه نگه داشتن (در مصرف)، نیمی از درست زندگی کردن است» [غرر الحکم، ص ۱۵۸] و نیز آمده است: «کسیکه میانه رو باشد، فقیر نخواهد شد و آماده برخورد با پیش آمدهای روزگار است» [غرر الحکم، ص ۲۹۶].

ه. سبک زندگی و بایستگی و ارزش اندازه داری در اقتصاد و معیشت خانواده

امروزه تجمل گرایی بی حد و اندازه و به تبع آن مصرف گرایی بی رویه، در تمامی زمینه ها چه در سطح فردی - خانوادگی و یا اجتماعی در سبک زندگی، پدیده ای بین المللی است و اندیشمندان در ابعاد خرد و کلان به فکر راهبردهایی در زمینه ی کنترل این مساله هستند. چنان که در جوامع پیشرفته نیز مقدار زیادی وقت، انرژی، پول، خلاقیت و نوآوری برای تمامی این امور و ظواهر، صرف می شود. همچنین این مساله تا آنجا پیش رفته است که به یک آسیب اجتماعی نیز تبدیل شده است؛ و به همین لحاظ است که ذهن بسیاری از جامعه شناسان، اقتصاد دانان و روان شناسان معاصر را به خود مشغول ساخته است و آنها در صدد راه حلی جهت رفع این مشکل هستند.

این در حالی است که مراعات اصل تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده و به تعبیری اصل اندازه داری و میانه روی در امور زندگی از مهمترین تعالیم قرآن، پیامبر اکرم و ائمه هدی (ع) و از آن جمله امام صادق (ع) در مسیر تحقق شکوفایی اقتصاد خانواده و نیز بخشیدن سیر منطقی به عدالت اقتصادی محسوب می گردد و به کرات به شیوه صحیح بهره وری از نعمتها و تزیین نکردن آنها به همگان و از آن جمله اعضای خانواده توصیه و تاکید شده است؛ چرا که حد مطلوب بهره مندی و استفاده از نعمتهای الهی به همراه رعایت اعتدال و قدر کفایت و تدبیر در آن سبب بقای نعمت و پدید آورنده ی زمینه های مناسب جهت رشد صفات و کمالات معنوی افراد در خانواده در نظر گرفته شده است: امام صادق (ع) در بیان این مساله خطاب به یکی از کنیزان خانه که در استفاده از نعمتها، زیاده روی می کرد با استناد به آیه ای از قرآن کریم فرمودند: «... لا تحرموا طیبات ما احل الله لکم و لا تعتدوا؛ چیزهای پاکیزه را که خداوند حلال کرده است حرام نکنید و در استفاده از اندازه نگذیرید (جانب اعتدال را رعایت نمایید)» [مائده/ ۸۷]، «چرا که اگر شما از آن بی نیازید، هستند کسانی که بدان نیازمندند به آنان بخورانید» [اصول کافی، ج ۶، ص ۲۹۷]، این کار شما اسراف است و اسراف حرام است و باز هم با استناد به آیه ای دیگر از قرآن کریم فرمودند: «بندگان (خداوند رحمان) کسانی اند که در خرج کردن برای هر چیز، نه اسراف می کنند و نه (بر نان خوران خویش) تنگ می گیرند و با میانه روی (به زندگی خویش) قوام می بخشد» [فرقان/ ۶۷]. در ادامه فرمودند مگر نمی

دانید که: «لا یصلح المؤمن الاعلی ثلاث خصال: التفقه فی الدین وحسن التقدیر فی المعیشه و الصبر علی النائبه؛ صلاح کار مومن تنها در سه خصلت است: ژرف شناختن دین، اندازه داری درست در زندگی و صبر در مشکلات» [تحف العقول، ص ۲۶۳].
و چه پرمعنا پیامبر اکرم (ص) هم در این زمینه فرمودند: «ایاکم و السرف فی المال و النفقه و علیکم بالاعتقاد، فما افتقر قوم قط اقتصدوا؛ از اسراف در خرج کردن مال بپرهیزید، و بر شما باد میانه روی و صرفه جویی که میانه روان هرگز فقیر نخواهند شد» [شیخ طبرسی، مجمع البیان، ج ۸، ص ۳۹۴]. و امام علی (ع) نیز فرمودند: «لن یهلك من اقتصد؛ آنکه به حد میانه بسنده کند، هرگز هلاک نمیگردد» [بحار الانوار، ج ۷۷، ص ۲۱۴]. و امام حسن عسگری نیز در این زمینه فرمودند: «علیک بالاعتقاد و ایاک و الاسراف...؛ بر تو باد به میانه روی و دوری جویی از اسراف» [سفینه البحار، ج ۱، ص ۶۱۶].

نباید فشانند و نباید فشرده	هزینه چنان کن که بایدت کرد
چه خواهی که یابی ز خلق آفرین	ز کار زمانه میانه گزین
پسند آیدش گردش روزگار	کسی کو میانه گزیند ز کار
تن خویش را آفرین گسترد	ستوده کسی کو میانه گزید

و. معیارها و اهداف در تدبیر معیشت و اقتصاد خانواده در سبک زندگی متعالی

بدیهی است معیار و اصل در اموال و امکانات خدادادی، بهره برداری همگانی است و خانواده هایی که در سبک زندگیشان این منابع را با عدم تدبیر در اقتصاد و معیشت، از اعتدال خارج می کنند و تنها به خود منحصر می کنند و در این راه فخر فروشی نیز می نمایند، از جمله انسانهای بی تدبیر، مسرف و زیانکار محسوب می شوند. چنانکه از منظر امام صادق (ع): «آنچه بر سر ناداران، نیازمندان، گرسنگان و برهنگان می آید، همه و همه بر اثر جنایت این گروه (اغنیاء و توانگران مسرف) است» [حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴؛ الحیاه، ج ۴، ص ۳۹۴]. امام صادق (ع) از انحصار نکردن اموال به خویش به عنوان کمترین حقی که یک مومن نسبت به برادرش دارد، نیز یاد می کند و می فرماید: «ما ادنی حق المؤمن علی اخیه؟ قال: ان لا یستأثر علیه بما هو احوج الیه منه» [بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۳۹۱]. و در ادامه فرمودند: «این اموال زیادی را که خداوند به شما داده، برای این است که در آن جهت و راهی که خدا خواسته به کار برید و نداده است که گنج و انباشته کنید» [اصول کافی، ج ۴، ص ۳۲؛ الحیاه، ج ۴، ص ۱۶۲] و به فرموده ی معصوم (ع): «من یستأثر من الاموال یهلك» [تحف العقول، ص ۱۵۵]. پس بر اساس تعالیم و الای امام صادق (ع) خانواده ها باید در معیشت و اقتصاد خویش دارای معیارها و اهدافی باشند که در آن تنها به خود نیندیشند، بلکه به خانواده های دیگر در جامعه و نیازهای آنان نیز بارعایت اصل اعتدال و میانه روی و اندازه داری توجه داشته باشند و این نکته را مدنظر خویش قرار دهند که عدم تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در حقیقت ظلم و تجاوز به حقوق سایر خانواده ها در اجتماع نیز هست، نه اسراف در اموال خانوادگی خودشان، که امام صادق (ع) نیز می فرماید: «المال، مال الله... جوز لهم ان یاکلوا قصدا...؛ مال، مال خداست و خدا اجازه داده است تا مردمان در حد میانه از آن

استفاده کنند» [الحیاه، ج ۳، ص ۹۷]. پس بنا به این فرمایشات حکیمانه: «مال و امکانات از آن خداست، انسان مجاز است به نحو متعادل از آنها بهره ببرد، هر نوع مصرف بی رویه و خارج از حد اعتدال ممنوع است [همان، ص ۹۳].

بنابراین خانواده هایی که در سبک زندگیشان به خروج از دایره ی تدبیر در اقتصاد و معیشت می پردازند و تفکرات مادی آنان غالب به تفکرات معنوی شان می شود، در نتیجه، محدود به دنیا گرایی شده و تنها به فکر خانواده ی خویش هستند و در چنین صورتی عده ای از حد خویش فراتر به مصرف نعمتها روی آورده و در مقابل گروهی از خانواده ها فقیر و حتی از عهده اساسی ترین نیازهای طبیعی زندگیشان نیز بر نمی آیند؛ چراکه در جامعه بین مصرف گرایی و انحصارگرایی و رفاه طلبی از یکسو و از سوی دیگر فقر، نابرابری و تبعیض رابطه ای محسوس مشاهده می شود؛ به دیگر سخن، با این عمل فاصله ی بین اقشار اجتماعی با اعمال چنین روشی با شتاب روز افزون بیشتر خواهد شد و در نتیجه موقعیت ها و فرصت های یکسان در اختیار همگان قرار نخواهد گرفت تا خانواده ها بر حسب میزان تلاش و پشتکار خود درآمد و رفاه داشته باشند.

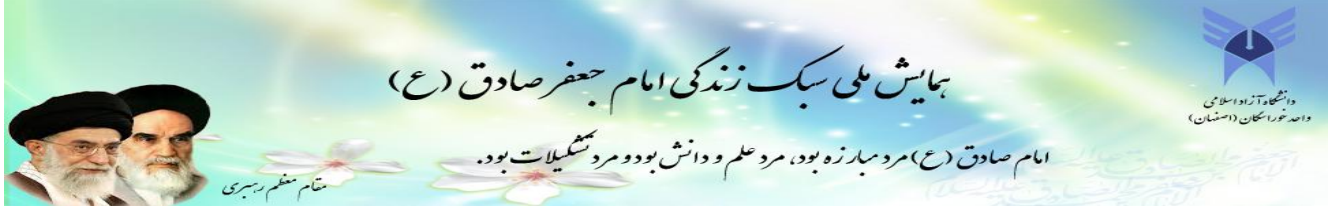
پس براساس این بینش باید موقعیت ها و فرصت ها در بهره برداری از نعمتها به طور یکسان در اختیار همگان قرار گیرد. چرا که در صورت تحقق اصل تدبیر در اقتصاد و معیشت از سوی خانواده ها علاوه بر موفقیت و سعادت مندی در زندگی خویش، رشد اقتصادی در جامعه هم محقق شده و خود به خود جامعه شاهد عدالت اقتصادی می گردد و از آفات گوناگون و آسیب های انحصاری مصون می ماند. چنانکه آمده است:

«میانه روی کم را زیاد و اسراف (سرمایه و امکانات) فراوان را نابود می کند» [بحار الانوار، ج ۴، ص ۳۵].

بنابراین حقیقت آن است که اهداف تدبیر در اقتصاد و معیشت از سوی خانواده ها علاوه بر از بین بردن تجمل گرایی که زمینه را برای انجام بسیاری از گناهان همچون غرور، حسد، طمع، شهوت پرستی و... آماده می سازد، سبب از بین بردن فقر مطلق، ایجاد توازن نسبی بین اقشار اجتماعی، رشد اقتصادی، تزکیه باطنی افراد در جهت کمک اقتصادی به دیگران، جلوگیری از هدر رفتن و اتلاف منابع مهم کشور، کاهش هزینه ها در سطوح مختلف و عدم انحصارگرایی نعمت ها و... خواهد بود.

البته نباید فراموش کرد که تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده تا آنجا نیکوست که این امر منجر به تقویت نشود، تقویت نقطه ی مقابل اسراف و به معنای محدود کردن بیش از حد مصرف یا سخت گیری در هزینه ی زندگی و مخارج است که از نظر امام صادق (ع) مورد نکوهش و مذمت شدید است. چرا که مبنا قرار دادن این شیوه در تدبیر اقتصاد و معیشت خانواده به واقع انحراف از روش منطقی و معقول (اعتدال در مصرف و هزینه ها) می باشد، زیرا روح این امر نشأت یافته از بخل شدید و حرص و طمع زیاد به جمع مال و ثروت است و نشانه ی کوتاه نظری و پستی یک فرد در ریاست خانواده است که استفاده از نعمتها و امکانات الهی را نسبت به خود یا خانواده اش به بهانه تدبیر در امور اقتصادی و معیشتی خانواده دریغ داشته و بر آنها سختگیری می نماید.

سخن ارزشمند ششمین پیشوای معصوم حضرت صادق (ع) ناظر به این قسم از سختگیری و اعمال محدودیت است، آنجا که می فرماید: «کفی بالمرء اثما یضیع من یعول فیه؛ همین گناه برای مرد بس که نان خور عیال خود را ضایع کند» [حیدر، الامام الصادق، ج ۲، ص ۳۴۸]. و در روایتی دیگر به مردان فشرده دست هشدار میدهد که: «ان عیال الرجل اسراوه فمن انعم علیه الله فلیو سو علی اسرائه، فان لم یفعل یوشک ان ترول تلک النعمه عنه؛ همانا خانواده مرد اسیران

اویند، هرکس خداوند به او نعمتی عنایت کرده بر عیال خود ببخشد، اگر این کار را نکنند چه بسا این نعمت از کف او برود» [همان]. همچنین در آموزه های حکیمانه دیگری نیز از معصومین (ع) آمده است: «شایسته است که مرد در زندگی خود توسعه و گشایش ایجاد کند تا آرزوی مرگ او را نکنند» [وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۴۹] و نیز: «بر صاحبان نعمت واجب است که بر افراد تحت سرپرستی خود، توسعه دهند و به زندگی آنان گشایش بخشند» [اصول کافی، ج ۴، ص ۱۱].

ز. سبک زندگی و جلوه های تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده

با دقت در مجموعه ی منابع اسلامی و گفتار و کردار امام صادق (ع) پیرامون تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده با جلوه های ویژه ای در سبک زندگی در دو سطح کلان و خرد مواجه می شویم:

۱) کلان

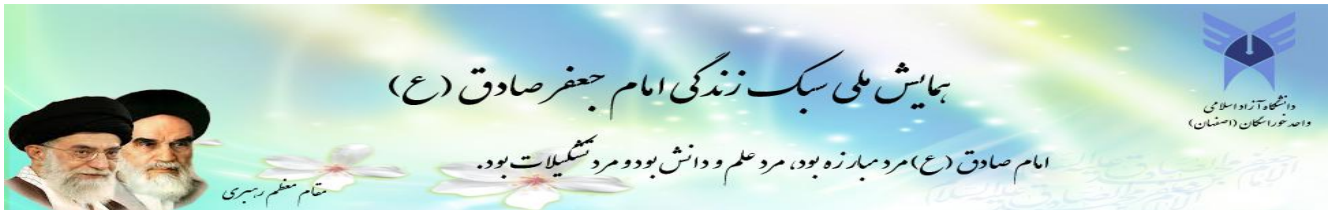
تردیدی نیست که شرایط و اوضاع و احوال زندگی بشری در دنیای امروز با گذشته تفاوت بسیار فاحشی نموده است و اعضای خانواده برای ادامه زندگی به تغییر و تنوع نیاز دارند؛ مسافرت به شهرهای مختلف، تعویض خانه، خریدن لوازم زندگی و پوشاک و...

حال در تعالیم ائمه ی معصومین و نیز فرهنگ عملی - نظری امام صادق (ع) به مردان به عنوان رئیس و سرپرست خانواده توصیه شده است که در حد توانایی در برآورده ساختن نیازهای خانواده خویش کوشا باشد: «صاحب النعمه یجب علیه التوسع عن عیاله» [همان]. و در روایتی دیگر امام صادق (ع) در میزان اهمیت و اجر این مساله می فرمایند: «الکاد علی عیاله کالمجاهده فی سبیل الله؛ کسی که در طلب روزی خانواده ی خود کار می کند و به سعی و کوشش تن می دهد، مانند مجاهدی است که در راه خدا جهاد می کند» [همان، ج ۵، ص ۱۸۸]. چنان که در سیره ی عملی حضرت (ع) آمده است: «ابوعمر و شیبانی می گوید: امام صادق (ع) را دیدم که بیلی در دست و جامه خشنی در بر داشت در محوطه ی (باغ...) خود، کار می کرد و عرق از پشتش میریخت. گفتم: بیل را به من بدهید تا کار شما را انجام دهم. فرمود: دوست دارم، مرد در راه بدست آوردن معاش خانواده، آزار حرارت آفتاب را تحمل کند» [اصول کافی، ج ۵، ص ۱۷۲]. صادق آل محمد (ص) در سفارشی دیگر تاکید فرمود: «کار و تلاش برای مخارج خود و زن و فرزند و صله ی رحم و صدقه و مخارج حج و عمره، دنیاطلبی نیست» [همان، ص ۱۷۲].

اما برآوردن نیازهای خانواده و تامین رفاه و آسایش توسط پدر خانواده برای سایر اعضا، هرگز بدان معنا نیست که وی از حد و اندازه ی متعارف و معقول و به تعبیری از تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده چشم پوشی نماید و بگذرد و در راه تامین این مساله تا آنجایی پیش رود که هزینه های زندگی بالا رود و همه ی افراد خانواده دچار زحمت و مشقت شوند؛ همانگونه که امام صادق (ع) کلام جد بزرگوارش امام سجاد (ع) را نقل فرمودند که: «لینفق الرجل بالقصد و بلغه الکفاف و...؛ مرد باید در خرج کردن میانه رو باشد و به اندازه ی کفاف بسنده کند» [همان، ص ۱۵۲].

چو اختیار وسط راست در جمیع امور
بدان دلیل که خیر الامور، اوسطها [ابن یمن، ص ۱۸۹].

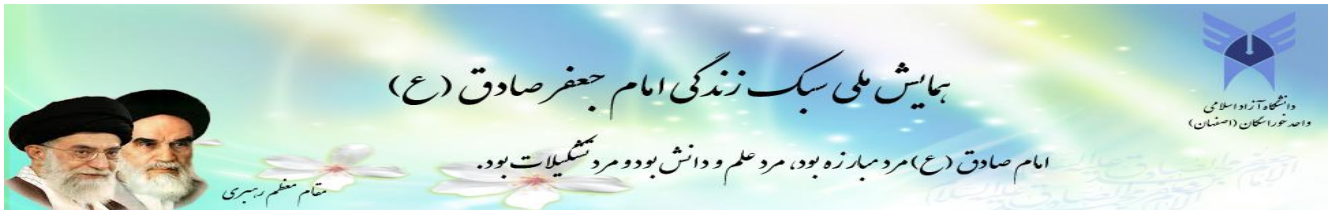
همچنین به موازات سرپرستی مرد خانواده در رابطه با تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده و مسئولیت او در خصوص کسب درآمد، زن نیز معمولاً تدبیر در مدیریت امور داخلی خانه را برعهده دارد و مسئولیت های مهمی هم متوجه اوست. یکی از جنبه های مهم مدیریت زن، تنظیم دخل و خرج برای تامین مایحتاج اعضای

خانواده است. بنابراین اگرچه رکن مهمی از تدبیر در اقتصاد خانواده به مرد سپرده شده است، اما رکن دیگر این کنترل در اختیار زن است.

تعالیم والای امام صادق (ع) همانگونه که مرد را موظف به کسب و کار و توسعه ی زندگی، تدبیر در اقتصاد، حفظ اعتدال در خرج کردن برای اهل و عیال خود می داند، زن را هم موظف به امانتداری در اموال شوهر، اعتدال، میانه روی و حُسن تدبیر در مصرف می شمارد؛ بگونه ای که ایشان برخلاف نکوهش از فشرده دست بودن مردان، این عمل (فشرده دست بودن) را در زنان حُسن و به سود مرد شمرده و فرمودند: «و هرگاه بخیل باشد، مال خود و شوهرش را حفظ می کند» [بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۹۰]. و نیز آمده است: «هیچکس نمی تواند دارای یک زندگی حقیقی باشد، مگر اینکه مسئولیت وفای به عهد را احساس کند و مجدانه بکوشد بر طبق آن به عمل پردازد» [همان، ج ۷۸، ص ۱۵۲]. قرآن کریم نیز میفرماید: «بندگان شایسته کسانی هستند که به هنگام خرج، اسراف و بخل نوزند» [قرآن، ۶۷]. در این راستا بنابر فرمایشات امام صادق (ع)، زن باید با در پیش گرفتن استراتژی حُسن تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده، به آنچه همسرش برای صرف مخارج و مصارف خانوادگی به وی می دهد، راضی باشد و با توقعات بی جا همسرش را عذاب ندهد؛ چراکه بی توجهی به میزان درآمد خانواده، حیات اقتصادی آن خانواده را مختل کرده و دستخوش نابسامانی های فراوانی می کند. چنانکه در آموزه های اسلامی نیز توصیه شده است: «من رضی عن الله تعالی بالقلیل من الرزق، رضی الله عنه بالقلیل من العمل؛ کسیکه به روزی اندک از خداوند خشنود باشد، خداوند از او به عمل کم خشنود خواهد شد» [بحار الانوار، ج ۱۰، ص ۸۲].

پس زن و مرد باید در کنار یکدیگر با رعایت اندازه نگه داشتن در هزینه های زندگی، حساب کردن امور و برقراری هماهنگی میان نیازها و چگونگی برآوردن آنها به رعایت اصل اعتدال در همه ی امور جهت تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده مبادرت ورزند و مشمول این حدیث از پیامبر اکرم (ص) واقع نشوند که: «... گروههایی از امت من، دعایشان مستجاب نمی شود... و مردی که خدا مال فراوانی را روزی او سازد و او آن مال را خرج (و ولخرجی) کند، سپس رو به دعا آورد و بگوید: پروردگارا به من روزی بده! خداوند بزرگ به چنین کسی میگوید: مگر به تو روزی گسترده ندادم، چرا- چنانکه به تو امر کردم- میانه روی نکردی و به اسراف پرداختی، در صورتیکه من تو را از اسراف نهی کرده بودم؟» [اصول کافی، ج ۵، ص ۶۷]. چرا که بعضا پیش می آید که خانواده با عدم تدبیر در اقتصاد و معیشت خویش از این مساله تخطی کرده و به جای استفاده عاقلانه و اعتدال آمیز از هر مساله ای، راه تجمل پرستی و اسراف و تبذیر را در پیش می گیرند. چنانکه ملاحظه می شود بلافاصله در قرآن آمده است «خدا مسرفان را دوست ندارد» [اعراف/۳۱]. بنابراین باید به این دستور امام صادق (ع) که در باب چگونگی هزینه های خانواده سوال شده است عمل نمود که فرمودند: «میانه روی! همانا میانه روی کاری است محبوب خدای بزرگ و اسرافکاری مبعوض الهی است، حتی دور افکندن هسته ی خرما (یا دیگر میوه ها) زیرا که آن برای کاری سودمند است، و حتی دور ریختن زیادی (و باقیمانده در ظرف) آب آشامیدنی» [اصول کافی، ج ۴، ص ۵۲؛ وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۵۷؛ الحیاه، ج ۴، ص ۲۳۲]. از حضرت (ع) حد این مساله را پرسیدند، ایشان فرمودند: «مردم در حد میانه استفاده کنند...» [الحیاه، ج ۳، ص ۹۷]. چنانکه در دستور دیگری نیز از معصوم آمده است: «حد وسط بین دو چیزی که ناپسند است (افراط و تفریط) را رعایت نمایید؛ پس در هزینه گذاری و خرج کردن بدون زیاده روی یا خست روزی باشید؛ یعنی در حد قوام و اعتدال که قابل دوام نیز باشد» [سفینه البحار، ج ۱، ص ۶۱۶].

بنابراین یک خانواده منضبط و اقتصادی با حسن تدبیر در اقتصاد و معیشت در مصرف و تخصیص درآمد خود دارای برنامه هستند؛ چراکه عقلانیت اقتصادی آنها حکم میکند که از مازاد درآمد در زمان حال، توشه ای برای آینده ی خود و فرزندانشان ذخیره کنند تا در آینده ای نه چندان دور، به مشقت و زحمت نیفتند.

بخور و بیوش و بنوش و بده
مبادا که در دهر دیر ایستی
برای دگر روز، چیزی بنه
مصیبت بود پیری و نیستی [فردوسی، ص ۲۰۴].

۲) خرد

مهم ترین جلوه های تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در بُعد خرد با توجه به سیره و اندیشه های امام صادق (ع) در سبک زندگی عبارتست از:

- تغذیه: برخی از خانواده ها چنین تصور می کنند که از بقیه ی خانواده ها، برتر و بالاتر هستند پس به خود این حق را میدهند که هرکاری دلشان خواست انجام دهند و از هر محدوده ای که در مورد هر امری تعیین شده، تجاوز نمایند؛ چراکه به این وسیله قصد خودنمایی نسبت به دیگران را دارند. چنانکه در سرمقاله ی روزنامه کیهان در تاریخ ۱۳۸۱/۴/۲۹ آمده است... غروب گرم یکی از روزهای تابستان، در محله ای... مهمانی رنگارنگ و جلایی صورت گرفته است... که در آن سبدهای بزرگ گل لبریز از گلهای فانتزی فصل، نظیر: لی، لیوم، لیسین توسن، آلوستومریا و مگنولیا و... مشهود است، در کنار گلها میزهایی لبریز از میوه های فصل که پُر از انواع نوشیدنی و بستنی و پیش غذاهای مخصوص نیز هست خودنمایی می کند، همچنین چهار میز عمود بر هم برای غذاهای ایرانی، یک میز زاویه دار برای غذاهای فرنگی و چهار میز عمود هم مخصوص نوشیدنی های شب، سالاد و دسر پس از غذا، برپاست.

در گوشه ای دیگر چهار منقل بزرگ برای پخت انواع کبابها تدارک دیده شده است، فهرست غذاهای سفارش داده شده شامل ۳۶ نوع غذای ایرانی، ۱۷ نوع غذای خارجی، ۱۲ نوع سالاد و ۱۵ نوع دسر است و... حال در گوشه ای دیگر گزارشی مستند و تصویری از صحنه ی دلخراش زنی که در بیرون یک قصابی ایستاده است و چهره ی خود را با گوشه ی چادرش پوشانده است و نمی داند چگونه باید برای چهار فرزند کوچک و بی سرپرست خود آن هم به توصیه ی پزشک مقداری گوشت تهیه نماید و... هر روز گزارشاتی این چنین در گوشه و کنار از نوع اول و دوم شنیده می شود.

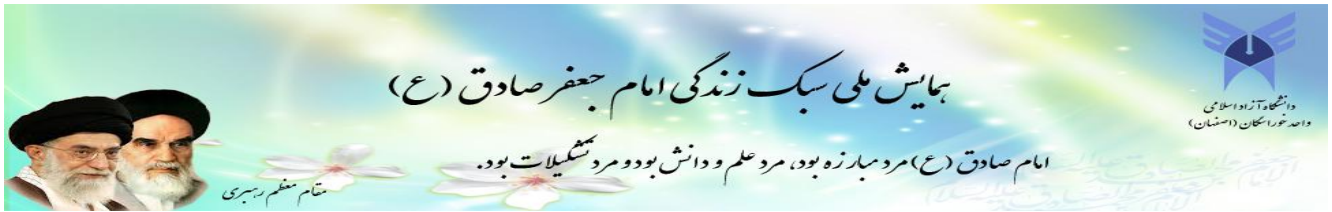
در حقیقت گروه نخست مصداق این سخن رسول اکرم (ص) هستند که: «هرگونه خوراکی را که دلشان می خواهد، می خورند و هرگونه جامه ای را که دلشان می خواهد میپوشند و هرگونه مرکبی را که دلشان می خواهد، سوار می شوند (و برده ی امیال خویش هستند) حال آنکه خداوند به آنان نگاه نمی کند، مگر آنکه روش خود را تغییر دهند» [تحف العقول، ص ۳۳].

مرو در پی هر چه دل خواهدت
که تمکین تن نور جان کاهدت [ابن یمین، ص ۱۹۴]

حال آنکه غافلند که قرآن کریم نیز به ایشان دستور می دهد که: «... و کلوا و اشربوا و لا تسرفوا انه لا یحب

المسرفین؛ بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خدا مسرفین را دوست ندارد» [اعراف/۳۱].

ندارند تن پروران آگهی
که پر معده باشد ز حکمت تهی [ابن یمین، ص ۱۹۴]

بمایش ملی سبک زندگی امام جعفر صادق (ع)

امام صادق (ع) مرد مبارزه بود، مرد علم و دانش بود و مرد مشکلات بود.

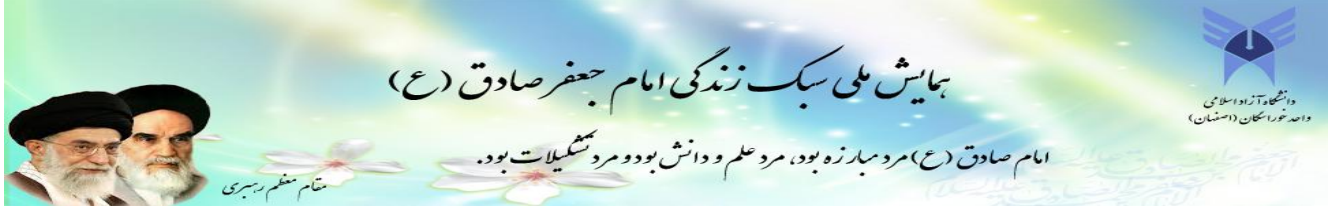
مقام معظم رهبری

بنابراین، خانواده ها نباید همواره در پی خواسته ها و شهوات خویش باشند و خدا و خلق را فراموش نمایند، چرا که به زودی آنان درباره چگونگی بهره برداریشان از نعمتها مورد سوال و بازخواست قرار خواهند گرفت. چنانکه امام صادق (ع) نیز در یک تصویرپردازی قرآنی از صحنه ی رستاخیز به غفلت آدمیان و سرگرم شدن آنها به زیاده طلبی و افزون گرایی توجه می دهد و سپس یادآوری می نماید که به فرموده ی حق تعالی بندگان به زودی درباره نعمتها مورد سوال واقع می شوند: «کلا لو تعلمون علم الیقین. لترون الجحیم. ثم لترونها عین الیقین. ثم لتسئلن یومئذ عن النعیم؛ چنین نیست اگر به صورت علم الیقینی آگاهی کسب کنید. هر آینه دوزخ را خواهید دید. سپس آن را بصورت عین الیقین مشاهده خواهید کرد. سپس درباره نعمتها مورد سوال و بازخواست قرار خواهید گرفت» [تکواثر/ ۸-۵]. سوال از نعمتها که در آیات آمده سوال از نحوه استفاده انسان از آن ها می باشد، نه این که از چه نوع نعمتی بوده است [علامه طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، صص ۸۱۵-۸۱۲]. بنابراین براساس اندیشه ی قرآنی امام صادق (ع) انسانها نمی توانند هرگونه که بخواهند از نعمت ها استفاده کنند و این امر در مورد خانواده ها نیز صادق است.

پس خانواده ها باید در سبک زندگیشان با اتخاذ شیوه صحیح و معتدل و پرهیز از زیاده روی در استفاده از تمامی نعمت ها و از آن جمله حتی در خوردن و آشامیدن نیز حدود تعادل را رعایت نمایند هرچند خود مالک آنها باشند و به تعبیر دیگر حدود انسانیت را نسبت به این امور رعایت نمایند؛ چراکه علاوه بر اینکه توجه به این مساله سبب دوام عمر و سلامت جسم است، از توصیه ها و تاکیدات اسلامی می باشد. چنانکه امام صادق (ع) به نقل از پیامبر اکرم (ص) می فرمودند: «از پرخوری دوری گزینید که قلب را مسموم میسازد و اندامها را در طاعت خداوند کند میکند و گوش دل را از شنیدن موعظه باز می دارد» [بحار الانوار، ج ۷۷، ص ۸۲]. همچنین این همان اصل انسانی، علمی و ارزشمندی است که پیرامون آن توصیه شده است: «لو ان الناس قصدوا فی المطعم لاستقامت ابدانهم؛ اگر مردمان حد میانه را در خوراک رعایت میکردند، بدنهایشان پایدار می ماند» [همان، ج ۶۶، ص ۳۳۴]. و نیز: «من اقتصر فی اكله کثرت صحته و صلحت فکرته؛ هرکس در خوراک خود کمتر مصرف کند، سلامتی او افزونتر و فکر او بازتر خواهد بود» [غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۸۸]. و: «کم خوری، عفاف است و پر خوری، اسراف» [همان، ص ۲۳۴].

و امام صادق (ع) نیز برنامه ای را جهت تدبیر در اقتصاد خانواده در بعد مصرف صحیح در خوردنیها ارائه میدهد و میفرماید: «... پس هنگامی که یکی از شما غذایی می خورد، باید یک سوم شکمش را به خوراک اختصاص دهد، یک سوم را به نوشیدنی و یک سوم را به نفس و دم. بنابراین مبادا خود را همچون خوکهای پرواری برای کشتن فریه سازید» [اصول کافی، ج ۶، ص ۲۷۰].

بنابراین امام صادق (ع) چه در سیره نظری و چه عملی افراد، استفاده از هر چیز را بیش از حد نیاز معقول روا نمی دارد و اگر این امر بیش از حد نیاز باشد یعنی بشکل اسراف و زیاده روی در آید، از نظر این بزرگوار هم چون پدران حکیمش مردود است؛ چراکه اصل اسلامی اندیشه های ایشان در طرز نگرش به کالاها و لوازم نگاهای عدالت گرایانه است که با این نگاه به مبارزه ریشه دار با فاصله های نابجا و تفاوتهای مصرفی می پردازد. چنانکه می فرماید: خدای بزرگ فرمودند: «آفریدگان عیال منند، پس محبوبترین آنان در نزد من کسی است که به آفریدگان مهربانتر و در رفع نیازمندیهایشان کوشا باشد» [اصول کافی، ج ۲، ص ۱۹۹].

بمایش علی سبک زندگی امام جعفر صادق (ع)

امام صادق (ع) مرد مبارزه بود، مرد علم و دانش بود و مرد مشکلات بود.

مقام معظم رهبری

نه چندان خور که از دهانت برآید
نه چندان که از ضعف جانت برآید [گلستان سعدی، ص ۹۷]

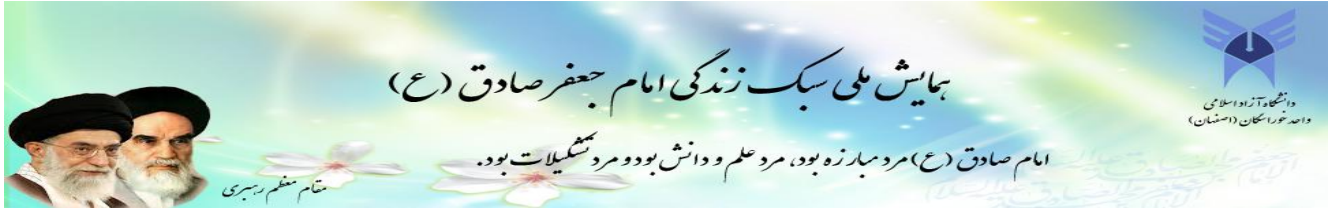
- پوشاک: مخارج پوشاک از مخارج مهم شخصی است. پوشاک وسیله‌ی محافظت بدن از سرما و گرما، پوشش ظاهری اعضای آن و مایه‌ی حفظ آبرو و حرمت اجتماعی و اظهار نعمتهای الهی است. از سوی دیگر، پوشاک، نیاز انسان به زیبایی را برآورده می‌سازد؛ پس تامین پوشاک مناسب و در حد اعتدال، لازمه‌ی نشاط و سلامت زندگی خانوادگی است. چنانکه امام صادق (ع) می‌فرماید: «...فایاک ان تتزین الافی احسن زی قومک...؛ اگر خویش را آراستی همواره در بهترین طرز پوشاک مردم (جامعه) خود را بیارای» [اصول کافی، ج ۶، ص ۴۴۰]. این مساله به زیبایی در سیره عملی امام صادق (ع) نیز گزارش شده است؛ بگونه‌ای که امام رضا (ع) می‌فرماید: «جدم امام صادق (ع) لباس خوب می‌پوشید... و هرگاه از مسجد خارج می‌شد، جایگاه او بوی خوش می‌داد» [الحیاه، ج ۶، ص ۱۳۷]. اما شکی نیست عدم اعتدال در هزینه‌های پوشاک بویژه زیاده‌روی برخاسته از حس تفاخر و تکبر از سوی برخی خانواده‌ها، مشکلات اجتماعی و اقتصادی را به دنبال خواهد داشت.

پس در فرهنگ امام صادق (ع) حُسن تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در این زمینه نیز (پوشاک) ایجاب می‌کند که با رعایت اعتدال و میانه‌روی و دوری از تجمل‌گرایی، مُدپرستی و اسراف صورت گیرد، چنانکه از باب نمونه در روایتی از امام صادق (ع) آمده است که: شخصی به نام اسحاق بن عمار از ایشان حکم تهیه‌ی لباس برای یک فرد را سوال نمودند. امام (ع) در پاسخ نخست از اسراف منع نمودند و سپس نسبت به تعداد لباسها واکنش نشان ندادند، بلکه اسراف را منع نمودند و فرمودند: «اسراف عبارتست از آن است که لباس نو (آبرومندان) را در جایی بپوشی که در آنجا باید لباس فرسوده (لباس کار) بپوشید» [اصول کافی، ج ۳، ص ۴۴۱]. چنانکه در قرآن کریم نیز آمده است: «خذوا زینتکم عند کل مسجد؛ در هر عبادتگاهی جامه‌ی خود به تن کنید» [اعراف/۳۰]. از امام صادق (ع) در مورد تفسیر این آیه از قرآن سوال شد؟ حضرت فرمودند: این زینت به معنای جامه است؛ یعنی برای رفتن به مسجد پوشیدن لباس لازم است نه زیور و زینت و اسرافکاری در سیمای ظاهری.

چنانکه امام علی (ع) نیز در این زمینه فرمودند: «...للمسرف ثلاث علامات:.... یلبس ما لیس له...؛ به مقداری که حق ندارد بپوشد، می‌پوشد و...» [شیخ صدوق، الخصال، ج ۱، ص ۹۸]. و باز هم از امام صادق (ع) آمده است: «...اموال، مال خداست که آنها را نزد مردم به ودیعت نهاده است و اجازه داده است تا در حد میانه لباس بر تن کنند و... و افزون بر آن (حد میانه) را به بینوایان دین باور بدهند و به زندگی از هم پاشیده‌ی آنان سامان بخشند. آنکس که چنین رفتاری داشته باشد، آنچه را می‌خورد و می‌پوشد حلال است و هرکس از این (حد میانگین) فراتر رود، به حرام و ممنوع دست زده است. سپس امام (ع) فرمود: اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست ندارد» [عیاشی، تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۱۳].

- لوازم منزل: امروزه گروهی از خانواده‌ها نیز می‌پندارند داشتن لوازم لوکس منزل به شکل خارجی و آن هم در حد افراط نشانه‌ی شخصیت آنان است و برای تهیه‌ی آن دست به هرکاری می‌زنند. مثلاً وام می‌گیرند، از پولهای با بهره‌ی بالا (آنهم به شکلی که در دین مبین اسلام از آن نهی شده است) استفاده می‌کنند و خود را مقروض و مدیون دیگران می‌نمایند تا بلکه از قافله‌ی تجدد و تمدن و به بیانی مد جا نمانند.

دو قرص نان اگر از گندم است، اگر از جو
دو تایی جامه اگر کهنه است، اگر نو
که کس نگوید از اینجای خیز و آنجا رو! بن یمین، ص ۱۹۰

بمایش ملی سبک زندگی امام جعفر صادق (ع)

امام صادق (ع) مرد مبارزه بود، مرد علم و دانش بود و مرد تشکیلات بود.

مقام معظم رهبری

حال آنکه قرآن کریم می فرماید: «...از حد مگذرید که خدا از حد گذرنده را دوست نمیدارد» [مائده/۸۷] و نیز می فرماید: «ولاتکونواالی الذین ظلموا فتمسکم النار؛ بسوی ستمگران (اسرافکنندگان) مگرایید که آتش شما را خواهد سوخت» [هود/۱۱۳]. در حقیقت براساس سیره عملی - نظری امام صادق (ع) گرایش به مصرف زیاد و اسراف در این راه، به لحاظ عدم تدبیر در اقتصاد و معیشت آدمی را به ستم می کشاند؛ چرا که بینش ایشان، بینشی اسلامی - نبوی است که در آن مادرش زهرا (س) با چه اسباب و لوازم ساده ای با وجود آنهمه تجملاتی که در خانواده های ثروتمند آن روزگار مرسوم بود، به خانه ی بخت رفتند؛ به نحوی که پیامبر (ص) فرمودند: «خدایا به مردمی که بیشتر ظروف آنان از سفال است، برکت عطا کن» [الربلی، کشف الغمه، ج ۱، ص ۳۵۹].

پیرامون سیره ی عملی امام صادق (ع) در این زمینه آمده است ایشان به خانه ای نگاه کرد که اسباب و لوازم بیش از حد نیاز در آنجا بود، پس فرمود: «بستری برای مرد، بستری برای همسرش و بستری برای مهمانش؛ پس بستر چهارم برای شیطان خواهد بود» [الخصال، ج ۱، ص ۱۲۰].

با توجه به این دو حدیث گرآنقدر می توان نتایج تربیتی و اجتماعی ذیل را در رابطه با اتخاذ تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده استنباط نمود:

۱. از لحاظ اقتصادی، مصرف کردن بیش از نیاز را منع می کند.

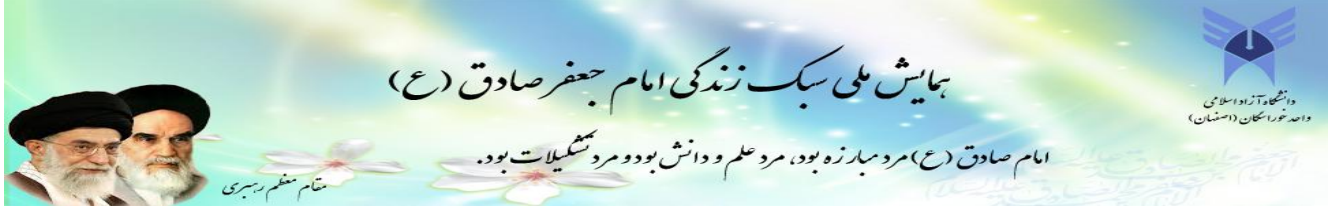
۲. از لحاظ اخلاقی، به تصحیح اموال اخلاقی و فرهنگی می پردازد، بدینگونه که زندگی اسراف آمیز را شیطانی میخواند و از این راه جنگی بر ضد عرف جاری تکاثری و اترافی و اخلاق و اوهام اشرافی و ولخرجیهای مسرفانه و زیانبار به راه می اندازد.

- مسکن: مسکن باید از مقدار بسنده برای سکنی و از حد «کفاف» تجاوز نکند و به چیزی بیش از «محل سکونت بودن» نرسد؛ هر چند این مقدار بر حسب افراد و خانواده ها و محیط های معیشت و سطح درآمد افراد و نیز حالت حاکم بر زندگی آنها متفاوت میشود، اما باز هم با این وجود، لازم است که مقدار تفاوت از حدود اقتصادی و میانه روی اسلامی و توازن اجتماعی و تواضع انسانی و به عبارتی تدبیر در این مساله نیز که اسلام به شدیدترین وجه درباره ی مراعات آنها تاکید کرده است، تجاوز نکند.

هر که را خانه ای تمام بود دو بسازد، به عقل خام بود

روی در گفته ی خدای آور حق «لا تسرفوا» به جای آورد [اوحدی مراغه ای، ص ۲۰۶].

بنابراین تمام آیاتی که اسراف را در همه ی امور منع و تکبر و اتراف را طرد می کند و از تجاوز و طغیان باز میدارد [واقعه/۴۵، حدید/۷، بقره/۲۶۷، دهر/۱۲]، همه به منظور آن است که عدم اعتدال در مصرف را در همه اشکال آن - چه کمی و چه کیفی - محدود سازد و به همینگونه آیات و روایاتی که زمین را از آن همه ی مردم می داند و موهبتهای الهی را مخصوص همگان معرفی میکنند نیز، استهلاک و مصرف و بهره مندی را محدود میسازد و اقتضای بوجود آمدن زمین را برای همه ی مردم، بدون انحصار طلبی، زیاده خواهی، غصب و... میداند که بگونه ای مناسب بتواند در دسترس عموم بندگان خدا قرار گیرد نه آنکه این امر تنها مختص به توانگران و عده ای فرصت طلب باشد که از این طریق مبادرت به گرانفروشی و احتکار نمایند و تنها عده ای از خانواده ها به شکلی بسیار تجملی از آن استفاده نمایند و با دستاویز قرار دادن این آیه از قرآن کریم بر ظلم و ستم

خویش پرده پوشی نمایند که: «من حرم زینه الله التي اخرج لعباده والطيبات من الرزق؛ چه کسی زینتی را که خدا برای بندگانش پدید آورده است و رزق و روزی پاکیزه را حرام کرده است» [هود/۱۱۳].

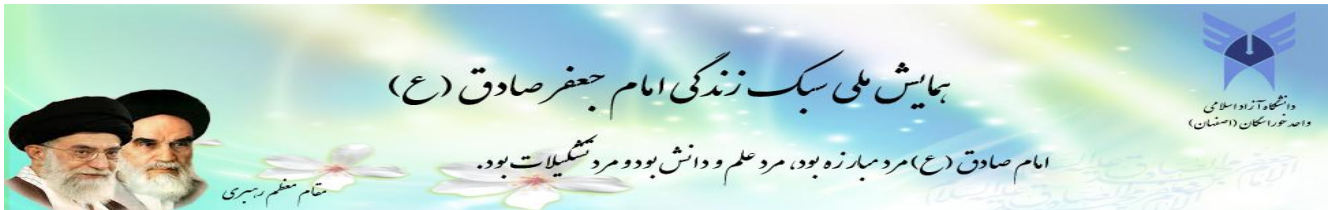
چنانکه امام صادق (ع) نیز فرمودند: بی تردید اینان مصداق همان آیه از قرآن کریم هستند که می فرماید: «ان الله لا يظلم الناس شيئا و لكن الناس انفسهم يظلمون؛ بدرستی که خداوند بر مردمان هیچ ستمی نمی کند و این خود مردمند که بر خود، ستم روا میدارند» [یونس/۴۴].

هرچند در بسیاری از احادیث بزرگی و وسعت خانه مورد ستایش قرار گرفته است و از اسباب سعادت شمرده شده است: «من سعادته المسلم، المسكن الواسع» [وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۵۵۸]. اما تفقه در احادیث و تعالیم دینی و فهم درست آنها در سیره عملی - نظری امام صادق (ع) ما را به مسائلی راهنمایی می کند که بزرگی خانه، مطلوب و ستوده است؛ به شرطی که حلال باشد و اگر از حلال باشد، بسیار بزرگ نخواهد بود؛ چرا که مال حلال چنین بسیار و فراوان نمیباشد و در ضمن ستایش این مساله زمانی نیکوست که وسعت خانه وسیله ای برای دست یافتن صاحب خانه به هدفهای شایسته ی خانوادگی و اجتماعی شود؛ نه مایه ی فخر فروشی و مباهات و شکستن دل دیگران و نماد این سخن امام صادق (ع) به نقل از پیامبر اکرم (ص) واقع شوند که: «...هرکس بنایی را برای خودنمایی و تمایل گرایی بسازد، او را در قیامت به هفت طبقه ی زمین می برد، سپس بصورت گردنبندی آتشین بر گردن او در می آید و همراه با آن در آتش افکنده میگردد» [همان].

پیرامون این حدیث از امام (ع) سوال شد که منظور از خودنمایی و تمایل گرایی در ساخت خانه در این حدیث از پیامبر (ص) چیست؟ امام (ع) فرمود: «مقصود این است که شخص بیش از اندازه کفاف مسکن بسازد و یا برای اینکه به آن ببالد» [همان].

و در جای دیگر نیز اشاره فرمودند: «هر بنایی که بیش از کفاف و بسندگی باشد، - در روز قیامت - وبال و عقوبتی برای صاحب آن خواهد بود» [همان، ص ۵۸۷].

- وسایل نقلیه: امروزه مساله ی عدم رعایت اعتدال و میانه روی در اقتصاد و معیشت خانواده تنها منحصر به خوراک، پوشاک، مسکن و... نشده است، بلکه قضیه از این حد هم فراتر رفته و بعضا برخی از خانواده ها از روی چشم و هم چشمی یا رقابت و یا مواردی از این قبیل سعی در تهیه ماشینهای مدل بالا و آنچنانی می کنند و این امر در حالی است که درآموزه های اسلامی و امام صادق (ع) نیز به رعایت آن توصیه های فراوانی شده است. چنان که امام هادی (ع) به یکی از یاران خویش که در تهیه ی مرکبی سواری زیاده روی کرده بود، فرمودند: «این کار تو اسراف است و آن مرکب را رها کن» [سفینه البحار، ج ۱، ص ۶۱۵]. و در جای دیگر امام صادق (ع) نیز می فرمایند: «خداوند روا داشته است که مردم، بصورتی مقتصدانه از مرکب استفاده کنند... اما نباید در این امر از حدی که مجاز دانسته شده است، فراتر عمل نمود... پس هرکس از این حد تجاوز کند، عملش حرام است» [همان، ص ۶۱۶]. آنگونه که در سیره ی عملی ایشان نسبت به نکوهش از اسراف و زیاده روی در این مساله آمده است: ابابصیر از امام صادق (ع) پرسید: دوستی دارم که خانه ای دارد، به ارزش چهارهزار درهم، کنیزی دارد و غلامی دارد و... قصد دارد اسبی به قیمت ده هزار درهم برای سوار شدنش بخرد. آیا این عمل درست است؟ امام صادق (ع) فرمودند: «آیا خیال می کنی که چون خدا به

کسی مالی دهد... به او اجازه می دهد که اسبی را به ده هزار درهم برای سوار شدن خود بخرد؟ در صورتیکه اسبی به بهای بیست درهم برای او کافی باشد...» [اصول کافی، ج ۳، ص ۵۶۲]

نصیب خویش بردار از دو گیتی بدل در هیچ نگذار از دو گیتی [اوحدی مراغه ای، ص ۲۱۳].

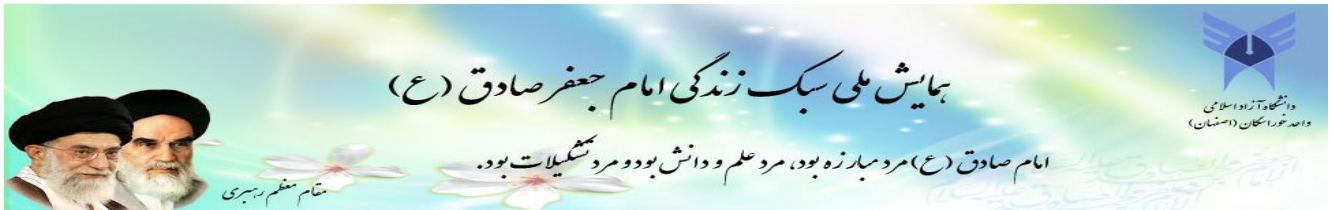
هرچند ممکن است در آن روزگار وسایل نقلیه به شکل امروزی موجود نبوده، و برخی آن را تنها در حد یک شعار اغراق آمیز تصور کنند، اما نکته ی حائز اهمیت در حُسن تدبیر دستورات و رهنمون این بزرگواران این است که بشر همواره بگونه ای میل به زیاده خواهی را در خود به همراه دارد و ممکن است در هر زمانی این امر به تناسب امکانات رفاهی حاضر کم یا زیاد شود و حتی این عمل به عنوان رفتاری شایسته در نظر همگان جلوه نماید و کم کم به شکل فرهنگ به جامعه نیز تسری یابد و به فرموده ی قرآن کریم: «گذلک زین المسرفین ما كانوا يعلمون؛ اینگونه برای اسرافکاران اعمالشان زینت داده شده است» [دهر/۱۲] در آیند.

پس خانواده ها باید در این زمینه نیز حد اعتدال و به تعبیری تدبیر در این زمینه را نیز رعایت نموده و خرید ماشینهای آنچنانی را برای خویش تشخیص و پیشرفت تلقی ننمایند؛ چراکه هرچه آنان در صدد جلب دنیا و رفاه زدگی باشند، مشکلات و سختی هایشان بیشتر شده و از نظر روحی و روانی نیز دچار آسیب می گردند و براساس تعالیم امام صادق (ع) باید بپذیرند که خوشبختی تنها به داشتن ماشین و خانه و اینگونه تجملات نیست، و چه بسا خانواده هایی که از کمترین امکانات برخوردارند اما فرزندان موفقی به جامعه تحویل می دهند و همواره در آسایش و امنیت به سر می برند.

- تفریح و سرگرمی: علاوه بر جلوه های پیشین تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در سیره عملی - نظری امام صادق (ع) می توان به تفریح و سرگرمی های سازنده به عنوان نمونه ی دیگری که در بینش ایشان از آن غفلت نشده، یاد کرد. چراکه در اندیشه ی اسلامی حضرت (ع) لذت های حلال و استفاده از نعمتها عاملی سازنده جهت روح و حفظ تعادل آدمی به شمار آمده است. چنانکه در قرآن کریم نیز به این مساله با نگاهی انسان شناسانه و در حد اعتدال و جمع بین دنیا و آخرت اشاره نموده است که جهت استفاده از دنیا و نعمات آن و به بیانی استفاده از تفریح و سرگرمی تنها در چارچوب میانه روی و اعتدال مجاز هستی. امام صادق (ع) در این زمینه به نقل از جدشان فرمودند: «مومن ساعات زندگی خود را به سه بخش تقسیم می کند: قسمتی را به مناجات با پروردگارش می گذراند، بخش دیگر را در طریق اصلاح معاش زندگیش به کار می گیرد و قسمتی را برای بهره گیری از لذت های حلال و زیننده (تفریح و سرگرمی سازنده)» [اصول کافی، ج ۴، ص ۱۹۷].

بنابراین در تنظیم برنامه خانواده، لحاظ نمودن تفریح و سرگرمی جهت تفاهم و نزدیکی بیشتر آنان به یکدیگر از آموزه های توحیدی امام صادق (ع) است؛ چرا که انسان بر اثر کار و فعالیت زیاد از حد دچار خستگی و کسالت شده و از زندگی لذت نخواهد برد و یکی از مشکلات زندگی امروز نیز همین امر است که افراد سخت مشغول کارند و برای سلامت روحی خود، چاره ای نمی اندیشند و تنها به فکر پول در آوردن می باشند.

حال آنکه آنان سخت در اشتباهند و خانواده برای تفاهم بیشتر و تکمیل سعادت خود، باید مدتی را با هم بگذرانند و چه بهتر که این مدت توأم با ساعات تفریح باشد. و این امر را مدنظر قرار دهند که تفریحات با استناد به آیات قرآن و دستورات ائمه معصومین (ع) و از آن جمله امام صادق (ع) در چارچوب لذت های حلال و

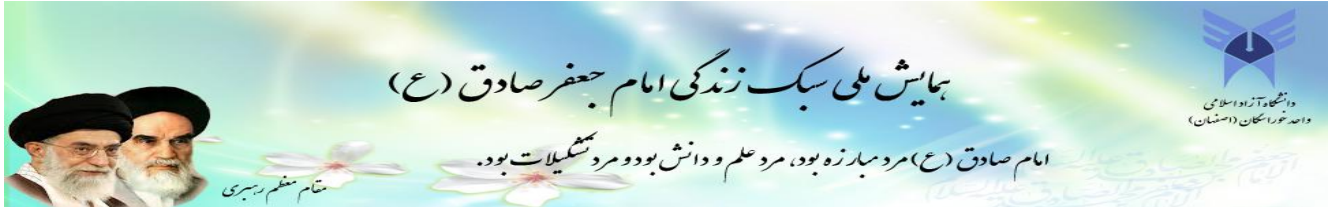
شرعی نه تنها مانعی ندارد، بلکه عاملی جهت سعادت آنها نیز خواهد بود؛ چنانکه رفتن فراوان، به سفرهای زیارتی و بازدید از اماکن مذهبی در دستوره‌های آنان است که این تفریحات از سرگرمی‌های سازنده آدمی به حساب آمده و تردیدی نیست که این فعالیت‌ها نشاط روحی غیر قابل وصفی را برای انسان ایجاد می‌نماید که در هیچ کتابی یا دستور العمل دیگری نمی‌توان یافت؛ نه اینکه انسان تنها استفاده از تفریحات و سرگرمی‌ها را در رفتن به سفرهای خارجی با هزینه‌های هنگفت بداند یا در جاهایی که برای آدمی نه تنها معرفت‌زا و درس‌آموز نیست، بلکه انسان را دچار گناه و سایر عقوبت‌ها نیز نماید.

بنابراین در اینگونه تفریحات و سرگرمی‌ها، با رعایت حد و حدود و نیز تدبیر و داشتن برنامه‌ای منظم در خرج و مخارج نه به شکل اسرافگرایانه و خارج از حدود و ضوابط شرعی باید عمل نماید؛ چرا که اسراف عقلا و شرعا در هر جایگاهی مذموم است و به فرموده‌ی امام سجاد (ع): «در هیچ اسراف‌ی نیست که حقی ضایع نشود» [بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۹۲]. چنانکه ایشان از این مسأله - اسراف و تبذیر - به خدا پناه برده و می‌فرماید: «و نعوذ بک من تناول الاسراف؛ به تو پناه می‌برم ای پروردگار از اقدام در اسراف و زیاده‌روی در امور زندگی» [دعای هشتم، صحیفه سجادیه، ص ۱۸۷]. و نیز می‌فرماید: «خدا یا مرا از اسراف و زیاده‌روی بازدار و به انفاق و میانه‌روی تعدیل فرمای و نیک اندازه گرفتن خرج را به من بیاموز و مرا به لطف خود از چنگ تبذیر باز دار» [همان، دعای ۲۰].

ح. تاثیر و نقش تربیتی تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در سبک زندگی

فراخ دستی از اندازه‌ی تو مبر بیرون
که آفتاب معیشت بدل شود به سحاب [ابن‌یمین، ص ۱۸۹].
ستیغ بلند این تربیت سازنده در منظر امام صادق (ع) (تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده)، در سبک زندگی استوار سازی اصل نظم و اعتدال در زندگی آدمی است؛ زیرا برنامه‌ریزی حاکم بر زندگی خانوادگی، هرگاه بر شالوده میانه‌روی و مراعات حدود باشد و در جهت «قوامیت مال» قرار داشته باشد باعث رفاه افراد خانواده و بی‌نیازی آنان و حتی امنیت اقتصادی اجتماع نیز خواهد شد: «و الذین اذا انفقوا لم یسرفوا و لم یقتروا و کان بین ذلک قواما» [آفران/ ۶۷] و براساس این سیره و اندیشه توحیدی هرگاه تدبیر در برنامه‌ریزی‌ها در درون خانواده پیرامون اقتصاد و معیشت برخلاف آنچه ذکر شده باشد، موجب سقوط مالی می‌شود، [تحف العقول، ص ۲۲۴؛ الحیاه، ج ۵، ص ۹۱] چنان که امام علی (ع) نیز می‌فرماید: «هرکس میانه‌روی را بخوبی (دقیق) رعایت نکند، اسراف او را تباہ سازد» [غررالحکم، ص ۲۷۴]. قرآن کریم نیز می‌فرماید: «... و لا تجعل یدک مغلوله الی عنقک و لا تبسطها کل البسط فتقعد ملوما محسورا؛ هرگز دستت را بر گردنت زنجیر مکن (و ترک انفاق و بخشش منما) و بیش از حد (نیز) دست خود را مگشای تا مورد سرزنش قرار گیری (و به هلاکت آفتی) و از کار فرومانی» [اسراء/ ۲۹].

به واقع نیز چنین است که در اثر مراعات و تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در شیوه زندگی، راه اعتدال پیش می‌آید و آن راهی است که خانواده را نجات می‌دهد و تسلط کامل ایشان را بر مال و ضروریات مادی و اقتصادی شان تثبیت می‌کند، بدون آنکه مال و ضروریات، آنها را در بند کشد. در نتیجه خانواده با حسن تدبیر از اسارت استهلاک و مصرف نادرست و طغیان‌گشونده و همچنین آثار شوم و منفی فقر و مسکنت و تباہی نسل بعد خلاص می‌شود.

نباید فراموش کرد که شکل راستین اندازه داری در اقتصاد و معیشت خانواده این است که زندگی اشرافی و اسرافیه به زندگی قوامی و مقتصدانه بدل شود، و اندازه داری و انطباق بر همه موارد مصرف با برنامه ریزی صحیح در زندگی حاکم باشد؛ تا مصرف کردن و بهره مند شدن از مواهب و امکانات موجود - از نظر کمی و کیفی - با واقعیت زندگی فطری انسان هماهنگ گردد. این هماهنگی برای خانواده، جز از راه اندازه داری و میانه روی، و کوشش جدی برای تحقق بخشی به اصل تدبیر در اقتصاد و معیشت، شدنی نیست؛ چرا که اگر در این راستا خواهش های نفس هریک از اعضای خانواده به کنترل عقل و شرع در نیاید، ایشان را در دام نیازهای غیر واقعی، هوسها و امیال افراطی گرفتار می سازد: «ان النفس لاماره بالسوء، الا ما رحم ربی» [یوسف/۵۳].

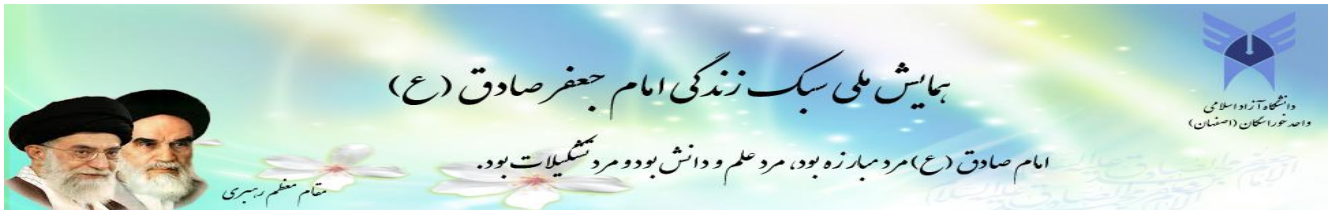
از در افراط و از تفریط بودن محترز بر طریق اقتصاد آهنگ باید کردنت [ابن یمن، ص ۱۹۱] توجه به اهمیت تربیتی و سازنده ی شیوه معتدل و گزینش راه میانگین در اقتصاد و امور معیشت آمیخته شدن با روح این تعلیم الهی، بر فراگیری و پذیرش دو موضوع مبتنی است:

۱. در هم تنیدگی ابعاد مادی و روحی وجود انسان، به این معنی که مسائل معیشت و اقتصاد - از نظر کمی و کیفی - با تار و پود وجود انسان، همواره در حال تاثیرگذاری و تاثیرپذیری است. از این رو، نمودهای اقتصادی و حالات زندگی و چگونگی مصرف، پیوسته بر خصوصیات نفسی و حالات روحی و اخلاقی انسان اثر می گذارد و به آن شکل میدهد: «و اما من خاف مقام ربه و نهی النفس عن الهوی فان الجنه هی الماوی» [انزاعات/۴۱-۴۰]. چنانکه

پیامبر اکرم (ص) نیز میفرمایند: «از جمله آثار فهم (دینی) تو این است که با مدارا و (ملاحظه) زندگی کنی» [اصول کافی، ج ۲، ص ۵۶-۵۵]. امام سجاد (ع) نیز با استناد به فرمایش پدر بزرگوارشان می فرماید: «(و در توصیف پرهیزگاران) از نشانه های هر کدامشان این است که او را در دین (و دینداری و عمل به دین) نیرومند می بینی... و در حال توانگری، میانه روی...» [فیض الاسلام، ترجمه و شرح نهج البلاغه، ص ۶۱۶]. و نیز: «تدبیر نیکو با کفاف، برای تو بسنده تر است از بسیار با اسراف» [تحف العقول، ص ۵۹]. همچنین: «کسی مزه ایمان را نمی چشد، مگر آنکه از سه خصلت بهره مند باشد: فهم درست دین، بردباری در مصیبت ها و اندازه داری نیکو در معاش» [همان]. در این باره شخصی از امام صادق (ع) پیرامون تدبیر در اقتصاد و معیشت سوال کردند. حضرت (ع) فرمودند که: «مومن بخوبی به مردم یاری می رساند، کم هزینه است و خوش تدبیر در زندگی...» [وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۵۰]. و نیز: «اگر کسی هرچه دارد در راه خدا انفاق کند کار خوبی نکرده است و به توفیقی دست نیافته است، مگر خدا نفرموده است که: خود را با دستهای خود به هلاکت نیندازید و نیکویی کنید که خدا نیکوکاران را دوست دارد، یعنی صفت مقتصدان و میانه روانه را در خرج کردن (زندگی) دوست دارد» [تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۸۷].

از سویی نیز طبیعی است که فطرت آدمی در دو بعد مادی و معنوی بر مبنای قصد و میانه روی ساخته شده است و پیمودن راه میانه نقش اصلی را در همه ابعاد زندگی به خود انسان واگذار می کند تا بنا بر فطرت خود به عمل برخیزد و انسان توفیق آن را بیابد که آزادانه بیندیشد و تصمیم بگیرد و به خواست خود عمل کند. تجاوز از این خصلت فطری انسان را به تباهی و سقوط می کشاند.

پس تمامی این احادیث از سوی ائمه ی اطهار (ع) و نیز امام صادق (ع) ما را به این امر رهنمون می کند که اصالت اقتصاد در معیشت و روش صحیح در خرج کردن زندگی، سبب عدم تنگدستی شخص انفاق گر در زندگی و نیز جلوگیری از نابودی وی خواهد گشت و از سویی ضامن ایجاد تعادل شخصیت افراد خانواده و

ایجاد موازنه در واقعیت اجتماع نیز خواهد شد. چرا که فقر، شخصیت را خرد می کند و استعدادها را از میان می برد؛ چنانکه امام صادق (ع) فرمودند: «قال لقمان: ... و زفت المرارات کلها، فما ذقت شیئا امر من الفقر؛ لقمان گفت: ... مزه ی تمام تلخیها را چشیدم، لیکن چیزی تلخ تر از فقر به ذائقه ام نرسید» [بحار الانوار، ج ۱۳، ص ۴۲۱؛ الحیاه، ج ۴، ص ۲۸۰]. و باز هم فرمودند: «خیر و نیکی سلامتی و بی نیازی است و شرو بدی، بیماری و فقر است... و قبر (مردن و زیر خاک رفتن) از فقر بهتر است» [اصول کافی، ج ۸، ص ۱۲۱؛ الحیاه، ج ۴، ص ۲۸۱] و بدینگونه آفت های خواری، نادانی و عقب ماندگی را بر سر اجتماع نیز فرو می ریزد. تکاثر نیز مایه های اخلاقی فرد و جامعه را می سوزاند.

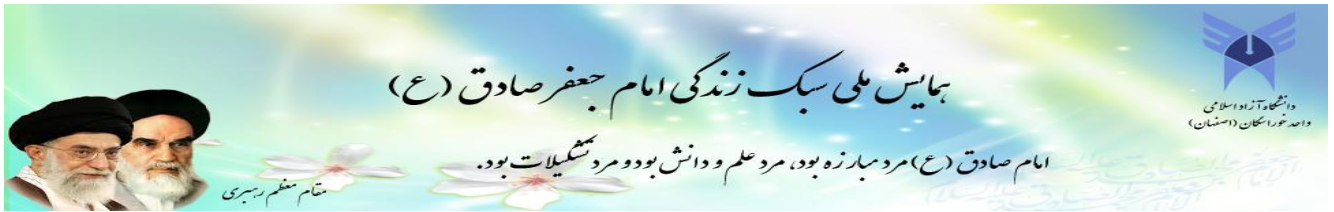
پس همه ی این امور، مایه ی تباهی فرد و جامعه خواهد شد و دارویی برای این درد بی درمان جز پیمودن راه میانه و مراعات اقتصاد و میانه روی در همه ی سطوح و از آن جمله خانواده نیست، زیرا از راه میانه روی شخص و جامعه به موجودیتی متوازن دست می یابند. میانه روی تنها راهی است که به وسیله آن اموال جنبه قوامی پیدا میکنند و قوام و استواری زندگی فرد و اجتماع جز به اعتدال و اقتصاد تحقق پیدا نمی کند، چنانکه امام صادق (ع) پیرامون این امر فرمودند: «القوام و ضده المکاتره؛ قوام (و رعایت حد قوامی در اموال و استفاده از آنها، از لشکریان عقل است) و زیاده داشتن و زیاده خواستن ضد آن است (یعنی از لشکریان جهل و از شاخه های نادانی است)» [اصول کافی، ج ۱، ص ۲۲؛ الحیاه، ج ۳، ص ۹۰].

۲. پس باید خانواده ها در تدبیر اقتصاد و معیشت زندگی خویش توجه نمایند که پی ریخته شدن فطرت و طبیعت آنان بر اعتدال و تمایل به میانه روی، و زیانمندی افراط و تفریط برای ایشان و نقش بنیادین اندازه داری در معیشت که اینها همه شرایط زندگی ظاهری و مادی آنان را با واقعیت سرشت انسانی هماهنگ می کند و در نتیجه ی این امور زندگی خانوادگی شان نیز از قوام مادی و معنوی و از همگرایی معیشتی و اخلاقی برخوردار خواهد گشت. چنانکه کلام امام صادق (ع) از فرمایش جدشان امام سجاد (ع) نشأت گرفته است که: «خداوند! (زندگی روحی و مادی) مرا با بخشیدن و میانه روی کردن در مصرف، بر پای دار» [تحف العقول، ص ۱۳۳].

بنابراین، تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده در سبک زندگیشان از عوامل نجات فرد و سپس جامعه است و نقش و تاثیر بسزایی را در سلامت و بهداشت روح و روان آدمی، به جای می گذارد؛ بگونه ای که از آثار مهم مرکزیت تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده ایجاد روحیه ی برادری و تقویت آن در اجتماع نیز خواهد بود، چرا که اگر این امر - تدبیر در اقتصاد - از سوی خانواده محقق شود، افراد در اجتماع نیز به حقوق خویش دست خواهند یافت پس نسبت به یکدیگر احساس رافت و مهربانی خواهند داشت و بدینگونه علت های کینه، اختلاف و قطع روابط از میان می رود و عوامل روانی ایجاد اختلال ها نیز از جامعه ریشه کن می شود.

و حقیقت نیز جز این نیست که انحراف از میانه روی، روحیه ی تنفر و کینه توزی به یکدیگر را بر مردم تحمیل می کند و امنیت اجتماعی از میان رفته، امت گرفتار بحرانهای سخت میشود. چنانکه آمده است: «نیرومند و صاحب مقام دنیا، دنیا را دلیل و خوار را می خورد و بزرگ دنیا کوچک را، در این صورت، دنیا، مردم خود را از سپردن راه میانه منحرف کرده است» [همان، ص ۵۷].

پس پیمودن راه میانه به سبب تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده، موجب نفوذ دین در میان توده ها و کمک

به اجتماع برای اجرای احکام و مقررات دینی می شود، زیرا که دیگر آن دو مانع بزرگ (فقر و تکاثر) نمی توانند راه دینداری و متعهد بودن مردم را سد کنند.

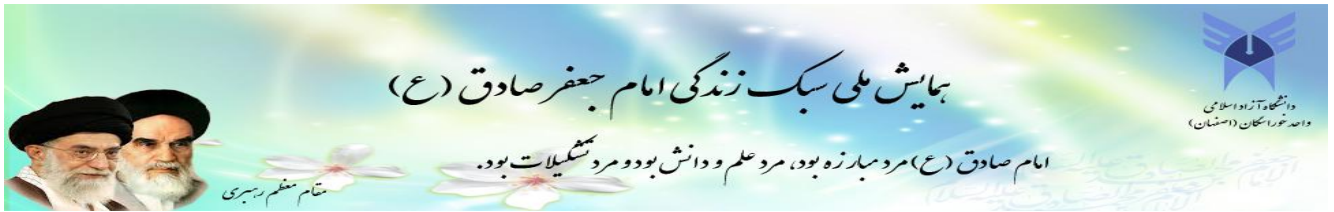
نتیجه گیری

هدف اصلی پژوهش پیش رو تحلیل «اقتصاد از منظر امام صادق (ع)» با محوریت تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده بود. به همین منظور کوشیدیم با تکیه بر این سیره (عملی) و اندیشه (نظری) نظام مند و ثمربخش تا حدودی به رفع چالشها و آسیبهای اقتصادی خانواده ها در سبک زندگیشان سامان ببخشیم چرا که گسست زیان آور برنامه های اقتصادی و معیشتی خانواده امروز که برگرفته از فرهنگ تجمل گرایی و بدون ضابطه است تا حد فراوانی بر بحران های اجتماعی نیز سایه افکنده است.

حال رهنمودهای عملی - نظری حکیمانه ی امام صادق (ع) در این خصوص - اقتصاد و معیشت خانواده - و پیرامون سبک زندگی که نشان از «درک حقیقت» و به دنبال آن «طرح واقعیت» است، برای خانواده بسیار سودمند و ثمربخش است؛ چرا که از دیدگاه ایشان حدود و قلمرو اقتصاد و معیشت خانواده با آنچه امروز متداول است، متفاوت می باشد و در این جهان بینی به طور کلی هدف از زندگی برای هر خانواده، تکامل و در مسیر خداگونه شدن و تعالی برای سعادت مندی اخروی است نه پارادایم های لذت بخش و زودگذر.

این مقاله نشان داد که در سبک زندگی چگونه می توان از اصول مکتبی در سیره و اندیشه امام صادق (ع) در تدبیر اقتصاد و معیشت چارچوبهای راهبردی را استخراج و نیز مدل سازی کرد؛ چرا که در تمامی این تدبیرها از نخستین قاعده یعنی اهمیت تا طرح و گستره و مبانی و بایستگی و ارزش و نیز جلوه ها و تاثیر سخن به میان آمده است، پس اساسا هر قاعده و پارادایم در این مکتب (سیره عملی - نظری امام صادق) سرچشمه و اثر در زندگی عملی خانواده ها دارد که میتوان با بهره گیری به جا و به موقع از دستورالعملهای جهان شمول، اثرگذار و نیز اثرپذیر ایشان بر بخش های مختلف زندگی را درک نمود و چه بسا آثار آن نیز بر جامعه، قابل طرح و سنجش باشد.

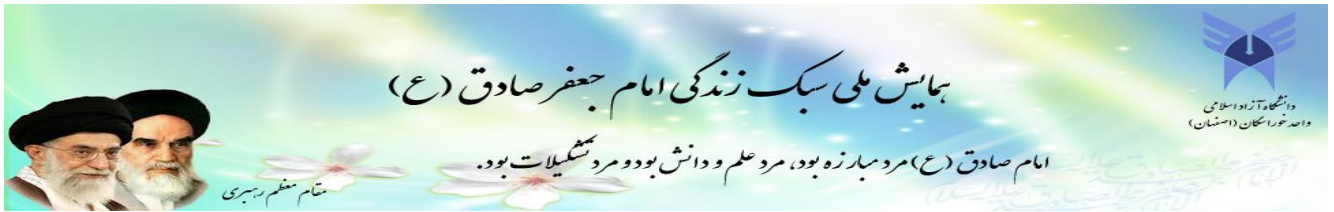
و در نهایت می توان با قاطعیت اظهار داشت که دکترین عملی - نظری امام صادق (ع) در این باره (تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده) پیرامون سبک زندگی، نخست با انتخاب گزینه هایی نشات یافته از قوانین متعارف که از سویی از مبانی فلسفی ویژه برخوردار بوده و از طرف دیگر با خداشناسی نیز سازگار می باشد، زمینه و راه را بر هرگونه شک و شبهه یا بحث و جدل در درون خانواده ناتمام می گذارد و سپس به لحاظ دارا بودن معیشتی مبتنی بر اعتدال و میانه روی برای خانواده ی امروز کاربردی و عملی است؛ چرا که شاخص های مطرح در فرهنگ ایشان پیرامون اقتصاد و معیشت خانواده، به عنوان بخشی از اقتصاد در سیره نظری - عملی ایشان نه به شکل بسیط و یکسونگر است و نه فقط جنبه مادی و جسمانی افراد را مورد ملاحظه قرار می دهد، بلکه افزون بر سنجش ابعاد مادی، به جنبه هایی که مربوط به رشد و تکامل روح افراد و پرورش

حقیقت‌های اخلاقی و تعهد و مسئولیت‌پذیری علاوه بر حوزه درون سازمانی خانواده، حتی در برابر جامعه و نیز خالق خود و انسان‌های دیگر هم می‌باشد، توجه دارد.

پیشنهادهای و راهکارها

۱. بایسته است که خانواده‌ها در سبک زندگی‌شان از همان آغاز شیوه‌های صحیح تدبیر در اقتصاد و معیشت را به فرزندان خود بیاموزند؛ چرا که خانواده اولین محیط آموزشی و تربیتی است که می‌تواند در این زمینه به بهترین نحو برنامه‌ریزی نماید.
۲. استفاده از نیروهای متخصص و توانمند در مهدهای کودک جهت آگاه‌سازی کودکان با استفاده از ادبیات مخصوص به این سطح سنی و همراه نمودن این مفاهیم با تصویرسازی.
۳. آموزش و پرورش نیز می‌تواند از طریق گنجاندن مفاهیم مرتبط با این مساله، صرفه‌جویی، میانه‌روی، اعتدال و دوری از افراط، اسراف و تبذیر و... در کتب درسی با روش‌های صحیح آموزشی اقدام نماید.
۴. برنامه‌ریزی خرد و کلان توسط سازمان صدا و سیما به عنوان یکی از متولیان فرهنگی.
۵. رسانه‌های جمعی نیز می‌توانند از طریق پخش و افزایش برنامه‌های مربوط به تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده به فرهنگ‌سازی نسبت به سایر گروه‌های جامعه بپردازند.
۶. رسانه‌های ارتباطی با استفاده از ابزارهای مدرن به اطلاع‌رسانی در مورد مصارف غیر ضروری در درون خانواده‌ها با دقت در هزینه‌ها و نكوهش مصرف‌زدگی بپردازند.
۷. تبیین دقیق موضوع حسن تدبیر در اقتصاد و معیشت خانواده با ساخت برنامه‌های اخلاقی همچون ساده‌زیستی با قابلیت باورپذیری و نیز نکوهش مظاهر و مصادیق مصرف‌گرایی و مصرف‌محوری بیهوده از سوی خانواده‌های مسرف و تجمل‌گرا.
۸. آگاهی بخشی نسبت به نسل‌های آینده در خصوص عدم تدبیر در اقتصاد و معیشت و در نتیجه سرنوشت...
۹. تهیه ویژه‌برنامه‌هایی در خصوص مقایسه خانواده‌های ایرانی با تدبیر و هدفمند، و بالعکس در خصوص اقتصاد و معیشت با حضور کارشناسان و متخصصان.

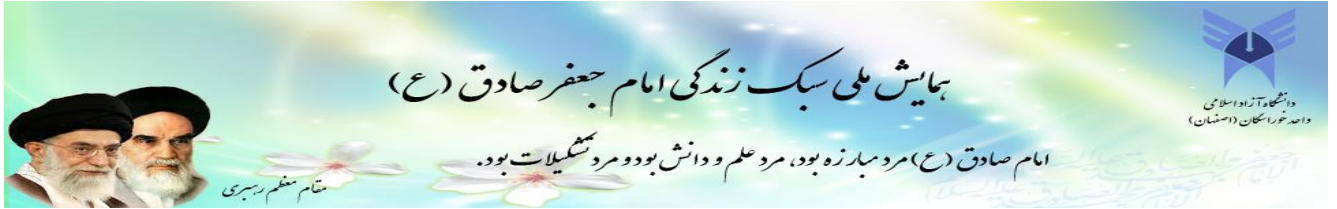

۱۰. آموزش شیوه های صحیح تدبیر در خانواده با ارائه و ترویج الگوهای رفتاری متناسب با ارزشهای اسلامی، نه ترویج مصرف گرایی و تجمل پرستی در مراسمات شادی، ترحیم و... با پخش سریالها و برنامه های رسانه ملی.

۱۱. معرفی خانواده های موفق و ساده زیست که با برنامه ریزی صحیح در سبک زندگیشان در آموزش کودکان و فرزندان خود، به جامعه در راستای اقتصاد و معیشت خانواده خدمت نموده اند و به تعبیری نسبت به مسئولیتهای نسل فعلی در قبال نسلهای بعدی در خصوص حفظ و نگهداری منابع ملی و... حساس بوده اند.

منابع و ماخذ

۱. انوری، حسن، فرهنگ روز سخن، نشر سخن، تهران، ۱۳۸۳ ش.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، نشر ادب حوزه، قم، ۱۴۰۵ ق.
۳. الامدی، عبدالواحد التمیمی، غرر الحکم و درر الکلم، نشر موسسه اعلمی مطبوعات، بی جا، ۱۴۰۷ ق.
۴. النراقی، محمد مهدی بن ابی ذر، جامع السعادات، تحقیق: سید محمد کلانتر، نشر جامعه النجف الدینی، بی جا، ۱۳۸۳ ق.
۵. القشیری، عبدالکریم بن هوازن، الرساله القشیری، نشر دار الکتب العربی، بی جا، بی تا.
۶. ابن شعبه حرانی، ابومحمد الحسن بن علی بن الحسین، تحف العقول، نشر مکتب بصیرتی، قم، ۱۳۹۴ ق.
۷. العاملی، موتمن، مسند الامام الرضا، ترجمه: عزیز الله عطاردی جنوشانی، بی نا، بی جا، ۱۴۰۶ ق.
۸. الاربلی، ابوالحسن علی بن عیسی، کشف الغمه فی معرفه الائمه، نشر مکتب بنی هاشم، تبریز، ۱۳۸۱ ق.
۹. ابن بابویه قمی، ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین (ملقب به شیخ صدوق)، الخصال، تصحیح: سید هاشم تهرانی، نشر مکتبه الصدوق، تهران، ۱۳۹۸ ق.
۱۰. جمعی از نویسندگان، موسوعه نصره النعیم، نشر دار الوسیله، بی جا، ۱۴۲۰ ق.
۱۱. حکیمی، محمدرضا، الحیاه، ترجمه: احمد آرام، نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۸ ش.
۱۲. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل المسائل الشریعه، نشر دار الاحیاء، بی جا، ۱۴۰۳ ق.
۱۳. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، نشر دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۲ ش.
۱۴. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، نشر مکتبه المرتضویه، تهران، ۱۳۶۵ ش.
۱۵. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تصحیح: سید هاشم رسولی محلاتی و سید فضل الله یزدی طباطبایی، نشر دار المعرفه، بی جا، ۱۴۱۵ ق.
۱۶. طباطبایی، محمد حسین، المیزان، نشر موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، تهران، ۱۳۹۳ ق.
۱۷. عیاشی، ابی نصر محمد بن مسعود، تفسیر عیاشی، نشر مکتبه العلمیه الاسلامیه، تهران، ۱۳۸۶ ش.
۱۸. فرجاد، محمد حسین، آسیب شناسی اجتماعی، نشر بدر، تهران، ۱۳۶۳ ش.

۱۹. قرآن کریم، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، نشر قرآن کریم، تهران، بی تا.
۲۰. قمی، عباس، سفینه البحار، نشر فراهانی، تهران، بی تا.
۲۱. کلینی رازی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تصحیح: علی اکبر غفاری، نشر دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۸۳ ش.
۲۲. معین، محمد، فرهنگ فارسی، نشر امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۵ ش.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، نشر دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۲ ش.
۲۴. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، نشر دارالاحیاء، بی جا، ۱۴۰۳ ق.
۲۵. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۴۱۶ ق.
۲۶. نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، نشر موسسه تحقیقاتی امیرالمومنین، تهران، ۱۳۷۳ ش.